Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 176 (10468) | 1977 чылдың июль 28, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДЕР

Партия Төп Комитединиң «СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге политиктиг аас агитациязының ролюн бедидер дугайында» доктаалында чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле, чүнүң-даа мурнунда күш-ажылчы коллективтерде ажылдавайн турар чон-биле, общежитиеде чурттап турар аныяктар-биле масса-политиктиг ажылды доктаамал болгаш план ёзугаар чорударының чугулазы айыттынган. Ол сорулгага культура бажыңнарын, клубтарны, библиотекаларны, кинотеатрларны, школаларны, кызыл-булуңнарны, албан черлериниң хуралдаар залдарын эки ажыглаар, чайгы агитшөлчүгештерниң четкизин калбартыр.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажыл — партия организацияларының организастыг болгаш идеологтуг ажылының чугула хевири. Кижи бүрүзүн күш-ажылче хаара тударынга, чурттакчы чонну политиктиг билиглер-биле чепсеглээринге, хөй-ниитиниң, өг-бүлениң школа-биле харылзаазын быжыглаарынга, чоннуң ниити культуразын улам бедидеринге болгаш ниитиниң корум-чурумундан хажыыр чоруктарны болдурбас дээш баш удур кижизидилге ажылын чорударынга идеологтуг ажылдың бо хевири аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Партия организациялары бо ажылды агитквартиралар, агитшөлчүгештер, агиткварталдар база микрорайоннар дамчыштыр чорудуп келген. Чижээлээрге, амгы үеде республикада агитквартираларның саны муң ажа берген. А агитквартиралар агиткварталдарда каттыжып турар. Микрорайоннар Тываның улуг суурларында болгаш хоорайларында тургустунган, оларның харыылап турар девискээри делгем. Агитшөлчүгештерни Кызылдың партия организациялары билдилиг ажыглап эгелээн. Чамдык микрорайоннарда ындыг тускай шөлчүгештерни туткан. Партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылдакчылары ажылчы чонну аңаа чыып алгаш, оларның өйү келген амыдыралчы айтырыгларынга делгереңгей харыыны берип, амгы үениң чугула темазынга хамаарышкан лекцияларны номчуп турар.

Чоннуң чурттаар чериниң аайы-биле ажыл партия организацияларының күш-ажылчы коллективтерге чорудуп турар кижизидилге ажылының уланчызы болуп турары-биле онзагай. Ооң дузазы-биле хөй-ниитиниң салдарынга пенсионерлерни, өг-бүле ээлерин болгаш элээди уругларны хаара тудар аргалыг. Дуржулганың көргүскени-биле алырга, чурттап турар девискээриниң аайы-биле масса-политиктиг ажылды бодамчалыг, чогаадыкчы ёзу-биле организастаары чоннуң хостуг үезин чогумчалыг ажыглаарынга таарымчалыг боол турар. Бо ажылдың бир онзагай талазы ооң хөй-ниити организацияларының массалар-биле харылзаазын быжыглаарынче болгаш кижи бүрүзү-биле ажылды экижидеринче угланыышкыны болур.

Республиканың Улуг-Хем, Эрзин, Барыын-Хемчик районнарында партия, совет болгаш хөй-ниити организациялары чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле масса-политиктиг ажылды экижидеринче улуг кичээнгейни салып келген. Чон ортузунга чорудар ажыл агитквартираларда база мөөңнеттинген. Оларның кол-ла сорулгазы — кижизидилге ажылынга чаңгыс-даа кижини кагбайн, чурттакчы бүрүзүн хаара тудары. Агитквартираларның чөвүлелдери, ооң секциялары тургустунган болгаш ажылдап турар. Чөвүлелдерниң планын партия организациязының бюрозу азы партком бадылаар. Агитквартираларны көдээ Советтерниң соңгулда участоктарының аайы-биле тургузуп турар, оларның төвү кылдыр бүгү талазы-биле үлегерлиг чуртталга бажыңын шилип ап келген. Агитквартираларның чөвүлелдери быжыглаттынган агитаторларның дузазы-биле «берге» кижизидилгелиг элээди оолдар, уругларны, арагаже сундулуг кижилерниң, ажылдап болгаш ажылдавайн турарларның тускай учёдун тургузуп, агитквартираларның булуңунга көргүзүп турар. Оларның ажылының чедиишкини партия организациязының удуртулгазындан, профэвилелдиң болгаш комсомолдуң, бүдүрүлгениң идепкейлиг ажылдакчыларының киржилгезинден хамааржыр. Масса-политиктиг ажылдың кол талаларын коммунистерниң болгаш парткомнарның, партияның эге организацияларының бюрозунуң хуралдарынга чугаалажып көрүп келген.

Улуг-Хемде 184 агитквартира болгаш 26 агитколлективтер бар. Октябрьның 60 чылынга тураскааткан социалистиг чарышты агитквартираларның аразында район иштинде организастаан. Эрткен чылдың декабрьда чарыштың тиилекчилеринге СЭКП райкомунуң шилчиир вымпелдерин, Хүндүлүг бижиктерни болгаш өртектиг шаңналдарны тывыскан. «Бедик культураның бажыңы», «Үлегерлиг бажың» деп аттарны тывыскан турар. Районнуң партия организациялары чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле масса-политиктиг ажылче кичээнгейни күштелдирбишаан, хөй-ниити организацияларының демниг ажылын башкарып турар.

Ийи-Тал, Булуң-Терек, Үрбүн, Торгалыг суурларга партия эге организациялары улустуң чурттап турар черлеринге коммунистиг кижизидилгеге коммунистерниң ролюн бедидер дугайында хуралдарны эрттиргеннер. Ам бо хүннерде ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин өөренири болгаш чугаалажыры агитквартираларда политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүң байдалында эртип турар.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажыл Ийи-Тал суурда кескүзү-биле экижээн. 16 кижи составтыг агитколлектив чоннуң күш-ажылчы коллективтеринден хоорук кезээнге, таарымча чок өг-бүлелерге идей-кижизидилгелиг ажылды чорудуп, корум-чуруму кошкак кижилерже улуг кичээнгейни салып турар.

Ынчалзажок Улуг-Хемниң партия организацияларында бо ажыл талазы-биле четпестер чок деп болбас. «ҮТКА 25 чылы», «Ак-Туруг» совхозтарның парткомнары чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле масса-политиктиг ажылды кошкак организастап келген. Бай-Тайганың, Бии-Хемниң болгаш Чөөн-Хемчиктиң партия организациялары база шак ындыг байдалдан ам-даа уштунмаан. Ылаңгыя Чадаана хоорайда, Суг-Аксы болгаш Хайыракан суурларда партия организациялары база өске-даа хөй-ниити организациялары чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажылды сулараткан.

Чамдык черлерде партия организациялары идеологтуг ажылдың бо чугула хевиринче ханылавайн, ону тодаргай удуртпайн, харын-даа бо ажылды чүгле херээженнер чөвүлелдериниң хүлээлгези кылдыр кызыы көрүп келген практиказындан дарый адырлыр ужурлуг.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле партия организацияларының ажылы — кандыг-даа кижи бүрүзүнге чедип, ооң-биле тодаргай болгаш дээштиг ажылдаар эргены берип турар. Ынчангаш идеологтуг ажылдың бо талазынче чогуур кичээнгейни салып, ооң бүгү хевирлерин чогумчалыг ажыглаар апаар.

СИГЕНЧИЛЕР КОНКУРУЗУ

Чоокта чаа Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозка сиген кезикчилериниң район конкурузу болуп эрткен. Аңаа 16 звено болгаш 5 команда киришкен. Оон аңгыда 17 кижи хол кадыыры-биле сиген кезеринге тус-тус база маргышкан.

Конкурстуң негелдези мындыг: бир звено 0,6 гаһы, а тус-тус чарышкан кижи бүрүзү 0,3-0,3 гектар черниң сигенин элээш үе дургузунда эки шынарлыг кезер хүлээлгелиг.

Конкурстуң түңнели-даа үнген. «Ак-Туруг» совхозтуң командазы салдынган негелдени чедиишкинниг күүсеткеш, бирги черни ээлээн. Ол-ла ажыл-агыйның сиген кезикчизи Ю. Кожагга удурткан звено өскелерден эки көргүзүглүг болуп, звенолар аразынга тиилекчи болган.

Командалардан ийиги черни «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң сигенчилери алганнар. «Улуг-Хая» совхозтан келген Э. Сереэниң звенозу ийиги черни ээлээн.

В. КОМБУЙ.

ИНИЦИАТИВАНЫ ДЕТКЭЭН

Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар дээш Кызыл районнуң ажыл-агыйлары шалыпчы айны чарлаан. «Х Улуг хурал» совхоз июль 25-тен август 25-ке чедир үени шалыпчы айга тураскаадып, хову болгаш хойжу бригадалар, сүт-бараан фермазы, семиртир инектер, теве, чылгы кадарчыларындан эгелээш, контора, көдээ Совет, школа, эмнелге коллективтеринге чедир сиген белеткээр кылдыр 15 организацияга даалганы берген.

Совхоз бо чылын 2390 тонна сиген белеткээр. Сиген белеткээр онаалда алганнарның дем-күжүнүң аайы-биле 10 тоннадан эгелээш, 20, 35, 40, 100, 140, 200, 400, 600 чедир белеткээр сигенниң тонназы аңгы-аңгы.

Эрзин районда «Коммунизмче орук» совхозтуң ажыл-ишчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга тураскаадып, ниитиниң малынга өг-бүлө бүрүзү бир тонна сиген белеткеп дужаар инициатива үндүргеш, ону амыдыралда боттандырып турарлар. Баян-колчулар ол инициативаны деткээн, өг-бүле бүрүзү август 1-ден эгелеп бир тонна сиген белеткеп дужаарын хүлээнген. Өреге бүрүзүнүң белеткээн сигенин хүлээп алыр тускай кижини томуйлаан. Кургадып, бөлүп белеткээн эки шынарлыг тонна сигенни дужааган өг-бүлеге 25 рубльди совхозтуң бухгалтериязы төлээр.

Совхозтуң дирекциязы, партком, совхозта комсомол комитеди болгаш Баян-Кол көдээ Совединиң күүскому ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар, оон өдек-кыштаан амдыгааштан быжырымчалыг белеткээр дээш шудургу ажылдап турар. Сигенчилерниң ажылдаан түңнелин беш хонгаш үндүрүп, тиилекчилерге тывсыр бирги, ийиги, үшкү чергениң доктаамал шаңналын тургускан.

Баян-Кол укунуң арыг, буга кыдыгларындан эгелээш, Кара-Булуң, Кызыл-Чыраа ыяңааларынга чедир сигенниң үнгени эки. Келир кышка уткуштур совхозтуң ажыл-ишчилери планда көрдүнген сигенни белеткеп алырының бүгү барымдаазы бар.

С. ТАС-ООЛ.

Л. И. Брежневтиң Я. Кадар-биле найыралдыг беседазы

СЭКП ТК-ның чалаашы-биле Совет Эвилелинге дыштаныр дээш чедип келген Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының Бирги секретары Я. Кадар-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев июль 26-да Крымга ужурашкан.

ССРЭ-де болгаш Венгрияда коммунистиг база социалистиг тургузуушкуннуң өйү келген айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турарының дугайын эштер Л. И. Брежнев биле Я. Кадар бот-бодунга информастан дыңнаткан. Л. И. Брежнев ылаңгыя ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелиниң бүгү улустуң чугаалажып көрүп турарының чорудулгазының дугайын чугаалаан. Улусчу Венгрияның ажылчы чоннары ол төлевилелди сайзыраңгай социализмниң чедиишкиннерин илергейлеп турар төөгүлүг документ кылдыр көрүп турар деп, Я. Кадар медеглээн. Бүгү талалыг совет-венгр харылзааларының хөгжүлдезинге, ол харылзааларның ёзулуг интернационалчы характеринге сеткил ханганын эштер Л. И. Брежнев биле Я. Кадар илергейлээн. ЭДЧ-ниң шугуму-биле социалистиг экономика интеграциязының чорудулгазын калбартырынга ийи чурттуң киржилгези-биле чергелештир, оларның экономиказының эң чугула адырларынга специализацияны болгаш кооперастаашкынны улам ыңай хандырының калбак болдунар аргаларынче ол үеде кичээнгейни угландырган.

Делегей байдалының дугайында санал-онал солчуушкуну база болган. Африканың чамдык черлеринде дайын үскүлежиишкиннери болу берген дээрзиниң дугайында дыңнадыгны эштер Л. И. Брежнев биле Я. Кадар сагышсыралбиле билген. Совет Эвилели биле Венгр Улус Республика күрүнелер аразының маргылдааларын күштүң дузазы-биле шиитпирлээриниң шуут удурланыкчылары болуп турар. Ындыг ниитылыг чөрүлдээлер чүгле ында хаара туттунган улустарның эрге-ажыктарынга когарал чедирип турар эвес, харын бүгү национал-хосталгалыг шимчээшкинниң эрге-ажыктарынга, чер кырынга тайбыңның эрге-ажыктарынга когаралды чедирип турар. Чөрүлдээлежип турар күрүнелер аткылажыышкынны соксадыры-биле болгаш боттарының кызыгаарларынга тайбыңны катап тургузары-биле эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзинге идегелдии илергейлээн.

Сөөлгү үениң дургузунда социалистиг дем каттыштырылгазының чурттары тайбыңны база делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарынче чаңгыс удаа эвес кыйгырып келген болгаш ол эчис сорулганы чедип алырынче угланган элээн хөй тодаргай саналдарны идип үндүрген дээрзи айыттынган. Ооң-биле чергелештир, өске-даа күрүнелерниң саналдары делегейниң дүшкүүрлүг чоруун улам ыңай чаңгыландырарынга, өйү келген айтырыгларны боттуу-биле зайлап шиитпирлээринге база күрүнелер аразынга тайбың кады ажылдажылганы хөгжүдеринге идигни берип турар болза, ол саналдар социалистиг чурттарның талазындан чогумчалыг үнелээшкинни алыр.

Эштер Л. И. Брежнев биле Я. Кадар коммунистиг база ажылчын шимчээшкинниң хөгжүлдезиниң айтырыгларын чугаалажып көргеш, Европаның коммунистериниң Берлин конференциязының түңнелдериниң амыдыралчызын онзалап демдеглээн. Амгы үениң байдалдарында социалистиг күрүнелерниң, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның, а ол ышкаш тайбың болгаш социал дээштиг дээш туржуп турар бүгү күштерниң интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарының чугула ужур-дузазын ол үеде онзалап айыткан.

Ужуражыышкын бүрүн чаңгыс эп-сеткилдиг, чылыг болгаш чүректиң ханызындан хүндүлежириниң байдалынга эрткен.

ТЕМПИНИ ДҮРГЕДЕДИР

«СЭКП-ниң XXV съездизи» совхоз оңгу беш чылдың ийиги чылында 7500 ажыг хой кыргыыр болгаш күрүнеге 31 тонна дүк садар. Июльдуң 18-ке чедир 4000 хой кыргыттынган. Кенден Салзакмаа, Кинсан Кара-кыс болгаш өске-даа кыргыкчылар кызымак ажылдап турар.

Ильинка суурнуң чурттакчыларының саны муң ажыг, ынчалза-даа кыргылдада чүгле 18—20 кижи ажылдап турар. Тускай эртемниглерниң болгаш бригадирлерниң ук ажылды сула организастап турары моон илдең. Оон уламындан кыргылда оожумнаан. Оон ыңай кыргыкчыларны дүрген кыргыырының аргазынга өөретпээни, оларның хой кезиинин хол-биле кыргып турары база ажылга идиг бербейн турар.

Эрткен хүннүң дургузунда ортумаа-биле хүнде чүгле 135 хой кыргыттынып турган. Ажылдың бүдүрүкчүлүү кончуг тавыс. Мынчаар ажылдаар болза, кыргылда ам-даа бир ай уламчылаар. Ынчангаш дарый хемчег алыры совхозтуң дирекциязындан, тускай эртемниглерден негеттинип келген.

К. СРАТ-ООЛ.

ТУДУГЖУ ХҮНҮНГЕ АЛДАР КЫЛДЫР

Бо хүннерде республика ыйысылалының тудуг организацияларында Тудугжунуң хүнүн күш-ажылчы төлептиг чедиишкиннер-биле уткуур дээш социалистиг чарыш калбарган. «Кызыл тудуг» эргелелиниң бригадаларының аразында чарышка чартык чыл түңнелдериниң талазы-биле мурнуку одуругну Александр Григорьевич Пашковтуң удуртканы монтажчылар бригадазы ээлээн. Ол бригада улуг панельдерден бажың эптээр талазы-биле алдарлыг тудугжу Злобинниң аргазынче шилчээнден бээр ам үш чыл чедип турар. Амгы үеде пашковчулар кайызы-даа 120 аал иштиг чурттаар үш улуг бажыңның тудуун кылып турар. Бирги бажыңның иштики шеверлел ажылдарын кылып, ийигизиниң — хана панельдериниң салып, а үшкүзүнүң тавааның тургузуп эгелей берген.

А. Пашковтуң бригадазы оңгу беш чылдың ийиги чылының баштайгы чартыкында планындан дыка ажыг — 7,4 муң рубльдиң монтаж ажылдарын күүсеткен. Бригада кежигүнү бүрүзүнге онааштыр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн он бир хуу улгаттырган болгаш хөй хемчээлдиг янзы-бүрү тудуг материалдарын камнап алган. Ол-ла үениң дургузунда ажыл шагы үзүп, прогул кылган чаңгыс-даа таварылга турбаан. Бригаданың коллективи Улуг Октябрьның 60 чылынга төлептиг күш-ажылчы белектиг ужуражыр дээш чыл эгезинден тура-ла бедик хүлээлгени алган. Хүлээлгениң чартык чыл көргүзүглери база-ла ажыр күүсеттинген.

Монтажчылар бригадазының ажылының эки түңнелдерни чедип алырынга күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле коор, кижи бүрүзүнүң дааңган херээнге харыысалгазын бедидер дээш шимчээшкин чаагай салдарны чедирип турар. Ында чаңгыс-даа кижи хожудаашкын чок болзун дээш чаңгызы—хөйү, а хөйү—чаңгызы дээш ажылдап турар.

Чоокта чаа А. Пашковтуң бригадазының кежигүннери шуптузу 40 кижи, ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалашкаш, ооң айыткан чүүлдерин бүрүнү-биле чүүлдүзүнүң, деткээнин илереткеннер. Олар боттарының кызымаккай күш-ажылы-биле Төрээн чуртунуң күчү-шыдалын улам улгаттырарынга улуг киирер, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле коор дугайында Конституцияда айыткан чүүлдү херек кырында боттандырар деп шиитпирлээннер. Бригадада коммунистиг күш-ажылдың чеди шалыңчылары ол дугайында эгелекчи саналын үндүргеш, өске эш-өөрүн оларның үлегери-биле ажылдаарынче кыйгырганнар. Ам бригадада 22 кижи ол хүндүлүг атты Улуг Октябрьның 60 чылынга уткуштур чедип алыр дээш демисежип турар.

Кижи бүрүзү хууда планныг, тодаргай хүлээлгелиг ажылдап турар. Ол ышкаш хожудап турарларга дузалажыры, арга-дуржулгазын өскелерге дамчыдары — бригаданың социалистиг хүлээлгезиниң кол чүүлдериниң бирээзи. Чоокта чаа А. Пашковтуң бригадазындан эң дуржулгалыг ийи монтажчыларны Чаа Шагаан-Арыг тудуунче чорутканнар. Олар аңаа баргаш, ийи-ийи квартиралыг панель бажыңнарны эптеп, кылырын шагаан-арыгжыларга көргүзүп, боттарының дуржулгазын дамчыдарлар.

Злобинчи арга-биле республикада бир-ле дугаарында ажылдап кирген коллектив— А. Пашковтуң монтажчылар бригадазын «Кызыл тудуг» эргелелиниң коллективинде мурнакчы деп санап турары таварылга эвес. Ол—оңгу беш чылдың ийиги чылының даалгазын хуусаадан эрте күүседир дээш чарыштың эгелекчизи боол турар.

К. КЫЗЫЛ-ООЛ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

ЧУРУКТА: «Кызыл тудуг» эргелелиниң мурнакчы монтажчылар бригадазы (бригадир А. Пашков ортузунда) ээлчег соонда.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ: хуусаа чоокшулаан. Байдал кандыгыл?

УЛУСЧУ ТУДУГДА

Улусчу тудугнуң шапкынчыырынга чагыкчы — Капитал тудуг эргелели, Кызылда «Тудуг кезектери» комбинат шаптыктап турар: тудуг материалдары-биле чедир хандырбайн, театрның дериг-херекселдерин ам-даа экелбээн. Республиканың Культура министерствозу иштики эт-херекселдерниң дугайында кошкак сагыш салып турар.

Бо чылын ажыглалга кирер болгаш улусчу тудуг кылдыр чарлаан объект — хөгжүм-шии театрының бажыңының тудуунга августуң 1-ге чедир тудуг талазы-биле иштики ажылдарны шуут доозар болгаш оон дүлгүүрлерин ажыглакчыларга дужаагал турар ужурлуг. Планда ынчаар айыткан. А херек кырында байдал кандыгыл?

Бирги каъттың фойезинде азыглыг дээвирни эптеп дооскан болгаш ханаларны штукатурлаан, мрамор-биле шалаларны шыпкан, паркет шывыгларын кылып турар. Фойелерде болгаш хөй-хөй өрээлдерде чырыткыларны кылып турар. Ол-ла ажылдарны ийиги каъттың фойезинде база доозуп турар. Тываның алдарлыг тудугжузу, партияның XXV съездизиниң делегады А. Ельшованың болгаш 48-ки тудуг эргелелиниң бригадири Н. Суворованың бригадалары штукатур-маляр ажылдарын бажыңның дажында болгаш иштинде-даа шалыпчы ёзу-биле кылып, хүн, ээлчег даалгаларын үргүлчү ажыр күүседип турар. «Кызыл тудуг» эргелелиниң Василий Монгушка удурткан бригадазының кежигүннери ССРЭ Конституциязының төлевилелин таныжкан хуралга бедик хүлээлгени алгаш, бо хүннерде бүдүн-чартык ээлчегни хүннүң-не ажылдап эрттирип турар. Сцена дериг-херекселдерин эптеп, тургузар талазы-биле Саратовтуң «Теомонтаж» тудуг эргелелиниң төлээлекчилери хөй ажылдарны кылган. Сценалар көдүрер блоктарның 70 хуузун, сценаны шимчедир херекселдерни, өртке удур хаалгаларны болгаш көжегелерни олар чогуур хуусаазында кылып дооскан. Амгы үеде театрның кирер кол эжииниң чадаларының тавааң салып, чоок-кавының шөлүнүң девискээрин дескилеп кирипкен. Оңгу беш чылдың ийиги чылының эгезинден бээр театр тудуунда киржип турар тудуг-монтаж организацияларының ниити күжү-биле 800 муң хире рубльдиң ажылдарын кылган. Н. Суворованың, Е. Бизяеваның штукатурлар, а ол ышкаш А. Ельшованың малярлар бригадалары, М. Горбачевскийниң бызанчылары, В. Монгуштуң дашчылары чыл эгезинден бээр хөй ажылдарны кылып, социалистиг чарыштың мурнуку одуруун үргүлчү ээлеп келген. Ниитизи-биле чүгле 48-ки тудуг эргелелинден ында 130 ажыг кижи ажылдап турар. Эргелелдиң хоочуннарының бирээзи, коммунист С. Белоусов театр тудуунуң эгезинден бээр ында ажылдап, мурнакчы үлегер-чижээн көргүзүп турар. Саратовтан келген тудугжуларның П. Русайкинге удурткан бригадазының чедиишкиннеринге алдар кылдыр көдүрген туг ам барык ийи ай улаштыр киискип турар.

«Тыва тудуг» трестиниң тудугжулары тудуг-монтаж ажылдарын август айда бүрүнү-биле доозарын Улуг Октябрьның 60 чылынга алдар кылдыр хүлээнгеннер. Олар боттарының берген сөзүнге ээ боор шыдаар аргалыг. Тудугжулар боттарындан хамааржыр бүгү чүүлдерни кылыр дээш бар арга-курлавырларны ажыглап, кызымаккай ажылдап турар.

Театрның тудуун кол чагыкчы—Капитал тудуг эргелели эргежок чугула материалдар-биле хандырбайн турарындан чамдык тудуг-монтаж организациялары боттарының мурнунда салдынган сорулганы күүседип шыдавайн турар. Чагыкчы кабельдерни, кондиционерлерни, демир кезектерни, мраморну, гранитти болгаш өске-даа чугула материалдарны чогуур хуусаазында чагып, тудугга эккелбээн түңнелинде, тудугжуларның аңаа-ла, халас шак эрттирип турар таварылгалары көвүдээн. Чижээ, «Теомонтаж» тудуг эргелелиниң коллективи сөөлгү хүннерде тудугга хол дээспээн: материалдар чок болган. Ол ышкаш Кызылдың тудуг кезектери кылыр комбинадының буруузу-биле көрүкчүлер залын кылып доскаш, дужаарының хуусаазы үзүлген. Ол шала манзазы ышкаш бөдүүн материалды безин чедир бербейн турары элдептиг. Ол-ла комбинат театр чанының шөлүн шывар 900 бетон плиткаларны бо хүннерге чедир кылып бербээн. Түңнелинде — ол чугула ажыл саадап, тудугну хуусаазында кииреринге шаптыктап турар. Комбинаттың удуртукчулары чүгле 200 плитканы кылгаш, ооң-биле оожургап, чагыгны күүседирин соксаткан.

Кол керээлиг ажылдарны күүседип турар «Кызыл тудуг» эргелели 48-ки болгаш өске-даа дузалал тудуг эргелелдериниң коллективтериниң ажылдаарын саададып, бодунуң мурнунда сорулгаларны чогуур үезинде күүсетпес чоруктар ам-даа үргүлчүлеп турар.

Хөгжүм-шии театрының тудуун айыткан хуусаазында доозуп, ажыглалга киирер төлээде, тудуг-монтаж ажылдарының планнарын ыяк доктаадыр, кижилерниң ийи ээлчеглиг ажылдаарын организастаар, социалистиг чарышты улам калбартыр, тудугжуларга материалдыг болгаш моральдыг шаңнал-мактаалдарны тывсырын күштелдирер херек.

Республиканың капитал тудуг эргелели болгаш Культура министерствозу театрның иштики херекселдерин, ылаңгыя стол-сандайларны чогуур үезинде чагып, эккээриниң шалыпкын хемчеглерин алыр, театрның ажылдакчы кадрларын четчелээрин эгедээр ужурлуг. Хөгжүм-шии театрының тудуун ажыглалга кииреринин салым-хуузу технологтуг дериг-херекселдерни, электри-кабель продукциязын, иштики стол, сандайларны, радио, телефон харылзаалар материалдарын чагыкчыларның шалыпкын ёзу-биле хандырарындан хамааржыр. Чагыкчы организацияларның удуртукчуларының оперативтиг, организакчы ажылындан тудугжуларның алган хүлээлгезиниң херек кырында күүсеттинери бадыткаттынар.

ХҮННҮҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРЫ

(СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пленумундан)

Партийжи амыдырал

Ниитиниң малының баш санының өзүлдези, оон продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планының күүселдези хамыктың мурнунда кыштаглаашкынны хүр чаагай, организастыг, бедик деңнелге эрттиреринден улуу-биле хамааржыр. Маңаа кол чүүл малга четчир санныг чемниң белеткээри болгай. Сөөлгү чылдарның берге кыштары Чөөн-Хемчиктиң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарынга шынгыы шылгалда болуп эрткилээн. Оон кичээндирииниден чогуур түңнелди үндүрүп, малга четчир санныг чемни белеткеп, кыштаглаашкынга белеткелди бүгү талалыг чорудары амгы үеде эң чугула айтырыг.

Ол бүгүнү барымдаалааш, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң чоокта чаа эрткен пленумунга 1977—1978 чылдарның кыштаглаашкынынга болгаш ниитиниң малынга четчир санныг чемниң белеткээриниң талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле аңаа илеткел кылган СЭКП райкомунуң бирги секретары Н. С. Бойду болгаш санал берген эштер районнуң мал ажылының хөгжүлдезинде амгы байдалды тодаргай анализтээн, чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларже, моон соңгааргы сорулгаларже улуг кичээнгейни салган.

Оңгу беш чылда районга мал ажылын хөгжүдер талазы-биле аажок улуг сорулгалар шиитпирлеттинер. 1975 чылга деңнээрге, малдың баш санын дыка көвүдедир: мыйыстыг бода мал 23,2 хуу, чылгы 23 хуу, хой, өшкү — 32 хуу. 1980 чылда малдың бүгү чүзүннериниң баш саны 266360 баш четкен турар. Эът, сүт, дүк бүдүрери дыка көвүдээр.

Ынчаарга оңгу беш чылдың ийги чылында район 3760 тонна эътти, 2650 тонна сүттү, 405 тонна дүктү садар. Бо улуг, харысалгалыг сорулгаларны күүседиринге кыштаглаашкынга эки белеткенир болгаш малга четчир санныг чемни белеткээриниң чугула ужур-дузалыын пленумнуң киржикчилери демдеглээн.

Ам районда байдал кандыгыл? Ол бүгүнүң дугайын пленумга тодаргай сайгарып көрген. Хойнуң 406 кажаазының 198-зи септеттинген. «Чыраа-Бажы», «Октябрь 30 чылы», «Большевик» совхозтарда хойжулар чазаглап кежерде кыштаан, олурар бажыңын, хой адаанга тегер өдээн боттары бүрүн белеткеп кааш көжер чаңчылдыг апарган. Бо эки дуржулганы чамдык партия, совет болгаш ажыл-агый органнары өске ажыл-агыйларга оожум нептередип турар. Кыштагларда 339 чуртталга бажыңнарындан чүгле 100 ажыг бажың септеттинген. Чамдык совхозтарда кыштаглар септээр доктаамал бригадаларны ам-даа тургуспаан.

1976—77 чылдың кыжынында 196 өг-бүле өглерге кыштаан, чүге дээрге кыштагларда чамдык бажыңнар септеттинмээн, кижи чурттаар арга чок болуп турган.

Райкүүскомнуң кедээ ажыл-агый эргелели болгаш чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш ында партия организациялары малчыннарның амыдырал-хандырылгазынче, оларның чуртталгазының культуразын бедидеринче кошкак кичээнгей салып турар. Малчыннарга бажың тудуп бээри-биле чергелештир хойжу бригадаларның төвүн тургузуп, аңаа кызыл-булуңнарны, белүүн чунар-бажыңнарны чүге тудуп болбазыл? Чамдык черлерге дизельдерден тургускаш электроэнергия-биле хандырып болур, бо талазы-биле республиканың Кедээ ажыл-агый министерствозу багай сагыш салып турар.

Районда кедээ тудуг организациялары № 463 КМК, «колхозтудугнуң» КМК-зы тудуг планын күүсетпейн турар. Чартык чылда 7640 баш хой кирер 18 кажааның чүгле аллызын кылган, 7 инек кажаазының чаңгызын-даа ажыглалга кирбээн. Хой семиртир 6, бода мал семиртир 3 шөлдерниң чаңгызын-даа тудуп дооспаан.

Районнуң ажыл-агыйлары келир кышка чогуур четчир санныг мал чемин белеткээри — партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының бир эң чугула сорулгазы болур. 1977—78 чылдың кыжынында районнуң ажыл-агыйлары курлавыр фонд-биле кады 21500 тонна сигенни, 6000 тонна сенажты, 52 муң тонна силосту, 900 тонна будук-бүрүнү, 25430 тонна саванны, 250 тонна витаминниг сиген далганын, 116 тоннадан эвээш эвес концентратты белеткээр.

Совхозтар бүрүзүнде сиген белеткээр бригадалар, звенолар аразында социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган, тиилекчилерге моральдыг болгаш материалдыг шаңналдарны тывсырын, мал чемин массалыы-биле белеткээриниң үезинде 20 хонук иштинде бедиткен төлевирни бээрин, планныг онаалдаларны ажыр күүсеткенде 20 хуу немей төлээрин көрген.

Районнуң бүгү совхозтары мал чеминиң белеткелинче массалыы-биле кирипкен, бо хүннерде 500 ажыг тонна сигенни, 600 ажыг тонна будук-бүрүнү белеткээн. Мал чеминиң белеткелинде 64 бригада, оон иштинде механизастаттынган 10 звено ажылдап турар.

Районнуң кедээ ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 60 чыл юбилейинге төлептиг уткуражыр дээш бүгү күжүн салып турар, ажыл кылып шыдаар кижи бүрүзүн мал чемин белеткээринче киирер, ол ышкаш Чадаана хоорайның бүдүрүлге, албан организацияларның коллективтери мал чеми белеткээринге идепкейлиг киржирлер, коллектив бүрүзү онаалдалыг. Ынчангаш партия организациялары партийжи организастыг болгаш политиктиг ажылдың деңнелин бүгү черлерге улам бедидип, даанырган ажыл-херек дээш ажылдакчы бүрүзүнүң харысалгазын улам күштелдирериниң эргежок чугулазын пленумга айыткан.

Ниитизи-биле кыштаглаашкынга белеткелди, ылангыя малга четчир санныг чемни белеткээринге холбашкан бүгү ажылды ам-даа күштелдирер, малчыннарның амыдырал-хандырылгазын улам экижидер, ажыл-ишчилер ортузунга политмассалыг ажылды калбартыр дугайында тускай хемчеглерни пленум хүлээп алган.

М. ДУГУРЖАП.

УЛАМ ЭКИЖИИР

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели совет кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин хайныктырган. Мен база бистиң чуртувустуң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин кончуг кичээнгейлиг номчуп таныштым. Төлевилелде кирген домак бүрүзү, бистиң совет кижилерниң амыдыралын моон-даа ыңай экижидеринче, чуртувустуң хөгжүлдезин улам бедидеринче угланган. Ынчангаш аңаа сеткил ханып, деткивес аргам чок.

Ам бо күштүг болуп турар Конституцияны хүлээп алганындан бээр ам 40 чыл эрткен. Бо үениң дургузунда бистиң чуртувус таныттынмас кылдыр сайзырап, совет кижилерниң амыдырал-чуртталгазының байдалы экижип, сайзыраңгай социализм тургустунган. Ону бистиң «Нарын» совхозтуң ажыл-ишчилериниң амыдыралындан көрүп болур. Нарынчыларның амыдырал-чуртталгазы чылдан чылче өзүп турар.

Чаа Конституцияның төлевилелинде ССРЭ хамаатыларын чуртталга бажыңы-биле хандырар, оон хөлезиниң эвээжедир дээн болгай. Ол база-ла бистиң амыдыралывыс дээш партия, чазактың ада сагыш салыышкыны-дыр. Мен Нарын ортумак школазында башкылап турар мен. Башкыларның бажыңнарының септелгезин школа чылдың-на кылып берип, одаар ыяш, хөмүр-даш-биле халас хандырып турар. Аңаа кижи канчап чер-ле өөрүвес боор.

Бистиң школаның коллективи чаа Конституцияның төлевилели-биле таныжып, ону өөренип, чаңгыс эп-сеткил-биле деткип турар. Пропагандист башкылар төлевилелди чурттакчы чонга таныштырар талазы-биле ажылды калбарткан.

К. НУРЗАТ.

ССРЭ КОНСТИТУЦИЯЗЫ

төлевилелди чугаалажып тур бис

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДИРЕР

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели бүгү совет кижилерниң сагыш-сеткилин хайныктырган. Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилери, совет кижилер-биле бир дөмей, чаа Конституцияның төлевилелин боттарының хуралдарынга чугаалажып, ону ниитизи-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар. Бо хүннерде күш-ажылчы коллективтерде, албан организацияларда чаа Конституция төлевилели-биле таныжылга калбарган. Тес-Хем райкүүскомнуң чанында партия эге организациязының актив хуралынга түс-түс коллективтерде, албан организацияларда бо айтырыгның канчаар тургустунганын чугаалашкан. Самагалдайда № 1070 КМК-зының, суурнуң коммунал ажыл-агый чериниң база амыдырал хандырылга комбинадының, ыяш ажыл-агый чериниң болгаш оон-даа өске коллективтерниң ажылчыннары, албан-хаакчылары төлевилелди чугаалажып таныжкан.

Суурнуң чамдык албан организациялары бо айтырыгны чугаалажып тургаш, ажыл-херекке четпестерниң бар бооп турарын санал, шүгүмчүлелдерге илереткен. Ынчангаш чаа Конституцияның төлевилелин таныжып турарында чамдык четпестерниң барын барымдаалап, ону бөлүктеп, чүүл аайы-биле, план ёзугаар албан организацияларга, коллективтерге семинар-хуралдар кылдыр эрттирип, аңаа кижи бүрүзүнүң калбак киржилгезин чедип ап, оларның тодаргай санал-оналдарын сайгарып чугаалажырының талазы-биле тодаргай хемчеглерни хуралга шиитпирлээн.

Конституция төлевилели-биле таныжып турар үезинде кижи бүрүзү, албан организациялар боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин эде көрүп, улам соруктуг ажылдап турар. ССРЭ-ниң чаа Конституциязында хамаатыларның эргелерин, хүлээлгелерин эңне тодаргай көргүскен. Совет хамаатыларның моон соңгааргы амыдыралының чаагай чоруу, келир үези магалыг-дыр. Чаагай амыдырал, хөгжүлде хүннен хүнче улам-ла өзүп, чаарттынып турар. Ол болза хамааты эргелерин, хүлээлгелерин херек кырында ёзулуг күүседип турар кижилерниң күш-ажылы-дыр.

Бо хире эки үеде хамааты эрге-хүлээлгезин шын эвес ажыглап, арагаже суңгулуг, ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас, каңмыыл ышкаш эстеп-хадып чоруур ийи-чаңгыс чалгаа, чуртталгага төлеп чок кижилерниң бистиң аравыста ам-даа бары хараадандыг. Шак ындыг кижилер-биле демиселди күштелдирери чугула.

Чаа Конституцияның төлевилелиниң 61-ги чүүлүнде «ССРЭ хамаатызы социалистиг өнчүнү камгалаар болгаш быжыглаар хүлээлгелиг. Күрүнениң болгаш хөй-нииттиң эт-херексизин самчыгдаар болгаш төтчеглээр чорукларга удур демисежири — ССРЭ хамаатыларының хүлээлгези» деп айыткан. Ол кончуг шын. Күрүнениң болгаш хөй-нииттиң эт-херексизин камгалаары — бистиң хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези болур ужурлуг. Ындыг турбуже бистиң районнуң чамдык совхозтарында күрүнениң өнчү-херексизин кайы-хамаан чок кээр чоруктар хөй. Машина-техниканы камнавас, күрүнениң малын оорлап, самчыгдаар чоруктар бо-ла болгулаар. Ол дээрге чамдык кижилерниң хүлээнген ажылынга ээ-харысалга чок чоруунуң уржуундан бооп турар. Шак ындыг чорукларны сойгалап, самчыгдакчылар-биле демиселди күштелдирери черле чугула.

Чаа Үндезин Хоойлуну кижи бүрүзү медерел билир кылдыр бүгү тала-биле таныштырары бедик харысалга дээрзи билдингир. Ынчангаш бо ажыл Тес-Хем районда ниитизи-биле багай эвес чоруп турар.

Ч. ДАЖЫВАА.

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң Бижиктиг-Хаяда № 1 сүт-бараан фермазында ажыл-ишчилер ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели-биле таныжып, ону сорук кириишкин-биле деткип турарлар. Ук ферманың мурнакчы саанчылары Д. Сарыглар, К. Монгуш болгаш А. Хертек олар Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн күш-ажылчы бедик кедүрлүүшкүннүг уткуур дээш улам күжениишкиннинг ажылдап турар. Олар бо чылдың эрткен айларында планныг даалгаларын ажыр күүсеткеннер.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) мурнакчы саанчылар К. Сарыглар, К. Монгуш болгаш А. Хертек.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

Чурттуң шөлдеринде

БАРНАУЛ. Алтайның бүгү элеваторлары ажаалда үезинге белеткелди доосканнар. Элеваторларның тараа шыгжаар күчүзү барык-ла 70 муң тоннага улгаткан. Тараа хүлээп алыр бүдүрүлге черлериниң материал-техниктиг баазазын бүрүн белеткээн. Тарааны шыгжаар болгаш болбаазырадып кылыр талазы-биле чүс-чүс шууштурулгалыг шугумнарны тургускан лабораторияларны эки дерээн. Чаашкын чаай бээр таварылгада ажыглаары-биле 250 хире улуг күчүлүг тараа кургадыкчыларын тургускан. Олар тараа шөлүнден келген бүгү тарааны хүлээп ап, арыглап база кургадып шыдаар.

САРАТОВ. Ипатовочуларның аргазы-биле тараа ажаалдазынга колхозтарның болгаш совхозтарның партия организацияларының ажылының баштайгы түңнелдерин Саратов областа үндүрген. 1070 ажаалда-транспорт звенозун болгаш 133 комплексти тургускан. Чаа технология-биле ажылдап турар механизаторларга ажаалда машиналарының, автомобильдерниң болгаш тракторларның хөй кезиин үндүрүп берген. Эрте быжар тарааларны хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар 12—14 ажыл хүнүнүң дургузунда ажаап алыр деп хүлээлгени алганнар.

ЭЛИСТА. Калмыкияда тараа кезилдезин эң-не баштай «Найырал» колхозтуң, Калинин болгаш Вознесенский аттыг совхозтарның, «Уң-Сала» деп аът заводунуң механизаторлары доосканнар. Кыска хуусааның иштинде 25 муң гектар черден тарааны чаашкын чаап турза-даа, ажаап алырынга ипатовочуларның дуржулгазы дузалаан. Ниитизи-биле республикада тарааны бүгү шөлдүң барык чартыындан хөй черден — 250 муң гектар черден бастырып алган.

МОГИЛЕВ. Бобруйск, Глусск, Осиповичи болгаш өске-даа районнарның колхозтары болгаш совхозтары тараа кезилдезин эгелей берген. Ипатовочуларның дуржулгазы-биле ында ажаалда-транспорт комплекстерин тургускан. Техникага «Нива» болгаш «Колос» деп 500 чаа комбайн немешкен. Жаткаларның саны көвүдээн. Кедээниң ажыл-ишчилеринге дузалаары-биле транспорт организацияларындан, «Сельхозтехниканың» салбырларындан ийи муң ажыг автомашинаны чорудуп берген.

Юбилейлиг чылдың бедиткен хүлээлгелерин — бир гектардан-на 29—30 центнерден эвээш эвес тарааны алыр дээш областың чер ажылдакчылары бүгү күжениишкиннерин үндүрүп турар.

БРЯНСК. Областың чер ажылдакчылары тараа культураларынга үндүрген бүгү черниң чединиң бир кезиинден — баштайгы түс муң гектардан тарааны кезип алганнар. Эрткен чылдыынга бодаарга ажаалданың темпизин дүрген. Ол болза ипатовочуларның чижээ-биле депшилгелиг технологияны ажыглааны оон түңнели болган. Хөй-хөй ажыл-агыйларда ажаалда-транспорт комплекстери ажылдап турар. Амгы үеде областың тараа шөлдеринде алды муң беш чүс комбайн болгаш жатка, дөрт муң ажыг автомобильдер, хөй санныг өске-даа машиналар база агрегаттар ажылдап турар.

Чер ажылдакчылары боттарының мурнунда хүлээп алган хүлээлгелерин эде көргеннер. Тараа хүлээп алыр черлерже чаа дужуттуң муң тонна тараазын дужааган.

ОДЕССА. Чаашкыннар тарааны кургадырын бергедеткен. Боттарының кургадыр камераларынга муң-муң тонна тарааны хүлээп алгаш, кукуруза болбаазырадыр заводтар дузалап чедирген. Амгы үеде областың тараа хүлээп алыр пунктуларында 200 кургадыр агрегаттар, көжүп чорур болгаш доктаамал чаңгыс черде турар тараа арыглаар машиналар ажылдап турар. Ол бир хонуктала тараа болгаш тараа-бобы культураларының 20 муң тонна үрезиннерин чажар шынарынга чедир болбаазырадып турар.

(СЭТА-ның корр.).

СОЦИАЛИЗМ БОЛГАШ КИЖИ

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көрүп турары-биле холбаштыр юридиктиг эртемнериниң доктору Валентин Палютинниң совет демократияның айтырыгларынга хамаарышкан «Социализм болгаш кижи» деп чүүлүн моон адаанда парлаан.

Кижиниң хостуг эргези болгаш ниитилелге, күрүнеге оон хамаарылгаларының айтырыы — кижи ниитилелиниң хөгжүлдезиниң теориязында болгаш практиказында эң нарын айтырыгларның бирээзи. Ниитилел-биле ап көөрге оон утказы бир талазындан кижиге ниитилелдиң тывсып турар эргелери болгаш оларның магадылалы, а өске талазындан — ниитилел мурнунга кижиниң хүлээлгелери кирип турар.

Кижи биле ниитилелдиң, күрүне биле хамаатының аразында кол-кол хамаарылгалар социализм үезинде канчаар таарыштынарыл? Бо айтырыгга харыыны бүгү улустуң чугаалажып турары ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели база берип турар. Ол хамаарылгалар бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң ниитилелдиң маргыш чок өнчүзү боор турар тергииделиинге үндезилеттинген деп ында демдеглээн. Ажы өскээр чугаалаарга, кижилер бүдүрүлгениң кандыг-даа адырында ажылдап турар болза, оларның күш-ажылының кезик-чамдыызын шиңгээдип ап орар хуу өнчүлүг ээге эвес, а бодунга болгаш бүгү ниитилелге ажылдап берип турары болур. Хуу өнчүге үндезилеттинген мөлчүлгеден хосталган күш-ажылды совет кижилер боттарының хууда хосталгазының кол чүүлү кылдыр көрүп турар.

Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң ниитилел өнчүзү болуру дээрге-ле, амыдырал-чурттаарынга херектиг чүүлдерни ажылдап алырының карагы чаңгыс дөзү бооп турар ол. «Ниитилелге ажыктыг күш-ажыл болгаш оон түңнелдери кижиниң ниитилелге байдалын тодарадыр» — деп чаа Конституцияның төлевилелинде бижээн. Ол дээрге ССРЭ-де дең эргениң принциптиг чүүлү ол-дур.

Чурттуң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелинде айыткан конституция ёзугаар эргелеризи болгаш хосталгалары үш улуг бөлүкке чарлып болур: социал-экономиктиг эргелер, политиктиг эргелер болгаш хууда хосталгалар. Ону ынчаалдыр аңгылааны социалистиг ниитилелде ниитилел харылзааларының үш хевиринден (социал-экономиктиг, политиктиг байдалдарга күрүне биле хамаатыларның аразында база кижиниң амы-тынының, хосталгазының, ат-алдарының болгаш нүүрүн камгалаар талазы-биле харылзааларның) тургустунган. Совет эртемденнерниң бодалы-биле алырга чогум-на ол үш чүүл кижиниң ниитилелге херек кырында байдалын долузу-биле тодарадып турар.

Кижиниң хууда хосталгазының политиктиг утказы күрүне биле хамаатыларның аразында хамаарылгазы бооп илерээр. Кайы-даа тала бо таварылгада хоойлуда көрдүнген эргелерлиг болгаш күүседир тускай хүлээлгелерлиг. Чижээ, хамаатыларның Конституция төлевилелинде көрдүнген социал-экономиктиг эргелери ол эргелерни бүгү талалыг долу болгаш боттуг боттандырарының талазы-биле күрүнениң хүлээлгезин тодарадып турар.

Кижиге, оон орап-савазынга дээп болбазының, чагаалажылганың чажыды, арын-нүүрүнүң хостуу дээн чижектиг бөлүк эргелерге болгаш хосталгаларга хамаарыштыр алырга күрүнениң хүлээлгези хамаатыларның ниитилел мурнунга хүлээлгелериндеи аңгыда амыдыралының талазын холгаарлавазы бирги черге болуп турар. Оон-биле кады кандыг-бир хажыдыышкыннардан болгаш дуржуметсиг өскертиглерден ол эргелерниң юридиктиг болгаш өске-даа магадылалдары Үндезин Хоойлунуң төлевилелинде бар.

Өскээр чугаалаарга, ССРЭ-де хамаатының хостуг эргелеринге хамааржыр социал-экономиктиг, политиктиг болгаш хууда эргелеринге оларны боттандырарының талазы-биле күрүнениң херек кырында идепкейлиг хүлээлгелери дүгжүп турар. Ол хүлээлгелер канчаар күүсеттинип турарыл?

Чижээ, кижиниң хосталгазының эң кол кезээ болур ажылдаар эргени ап көрээлиңер. Ам бо хүнде 30 миллион шуут болгаш чартык ажыл чоктар санаттынып турар Барыын чүкке удурланыштыр, Совет Эвилелинде экономика 47 чыл дургузунда күш-ажыл кылып шыдаар чурттакчы чонунуң ажыл-биле долу хандыртынганының байдалында хөгжүп турар. 1971 чылда күш-ажыл хоойлужудулгазының чаа Кодекзин хүлээп ап турда, ооргаа ажыл чокталганың таварылгада дузаламчы деп чүүлдү ужулган: сөөлгү 40 чылдарның дургузунда ындыг дузаламчы көргүзер дугайында күрүне албан черлеринге чаңгыс-даа кижи дилег кылбаан.

Чаа Конституцияда күш-ажыл кылыр эргени амыдырал-чурттаарынга четчир төлевирни алыры-биле кандыг-бир ажылга ажылдаары кылдыр эвес, а кижиниң эртем-билиинге, мергежилинге болгаш сонуургалынга дүүштүр магадылаттынган ажылдаар эргези кылдыр көрүп турар.

Оон ыңай 1936 чылда хүлээп алган, амгы үеде күштүг бооп турар ССРЭ-ниң Конституциязында аарый бергенде болгаш күш-ажыл кылыр аргазын чидиргенде материалдыг хандырылгазының дугайында чугаалап турар болза, ам совет кижилерге кадыының камгалалының эргези магадылаттынар. Ол магадылалдың үндезинин чартык чүс чыл ажыг үе дургузунда күштүг бооп келген халас эмчи хандырылгазы болур. Амгы Конституцияда эртем чедип алыр эргени быжыглаан. А төлевилелде ыяап-ла чедип алыр ортумак эртем дугайын чугаалаан.

Чаа Конституцияның төлевилелинде күрүнениң чуртталга тудуунуң программазын планныг боттандырганы-биле база кооператив болгаш хууда чуртталга бажыңнарын тударынга идиг бээри-биле чедип алдынып турар совет хамаатыларның чурттаар бажыңныг болур эргезин база айыткан. Кижиниң амыдыралчы чугула ол эргезин ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунда делегейде бир-ле дугаар быжыглааның айтыры чугула.

Оон аңгыда, социал-экономиктиг эргелер-биле кады ССРЭ-ниң хамаатыларының политиктиг эргелери болгаш хосталгалары — күрүне болгаш хөй-нииттиң херектерин эргелеп башкарарынга киржир эргези; хөй-нииттиң организацияларынга каттыжар эргези; сөстүң, парлалганың, хуралдарның болгаш митингилерниң, кудумчуларга чыскаалдар, демонстрацияларның хостуу оон мурнундазындан усчок долу бижиттинген. Ол политиктиг хосталгалар ажылчы чоннарга болгаш оон организацияларынга хөй-нииттиң бажыңнарын, кудумчуларны, шөлдерни ажыглаар кылдыр тывысканы-биле, информацияны калбак нептередиг тургусканы-биле, парлалганы, телевидение болгаш радиону ажыглап болур аргазын тывысканы-биле хандыртынар. Оон-биле кады Конституция хамаатыларның эргелериниң болгаш хосталгаларының ажыглалы ниитилелдиң болгаш күрүнениң эрге-ажыктарынга база бодундан өске хамаатыларның эргелеринге каража чедирбес ужурлуг, хамаатыларга политиктиг хосталгаларны бергени ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга, коммунистиг тургузуушкунуң, социалистиг күрүнениң быжыглаарының сорулгаларынга дүгжүп турар деп чүвени барымдаалаан.

Ынчангаш социалистиг демократияның бир кол онзагай чүүлү хамаатыларның чүгле хууда эрге-ажыктарын хүндүлеп көөрү эвес, а оларны ниитилелдиң эрге-ажыктары-биле дүүштүрери болур. Социализм үезинде кижи хостуг-ла болур чүве дээш кайы хамаан ажылдап база болбас. Социал ниити чуртталганың байдалдары боду-ла кижи бүрүзүнге ыяап-ла эргежок чугула ажы-чаңның чижек-нормаларын тургузуп, түс-түс кижилерниң эрге-ажыктарын ниитилелдиң эрге-ажыктарынга дүүштүр көрүп турар. Ынчангаш социалистиг күрүне болгаш ниитилел хамаатыларга калбак эргелерни болгаш хосталгаларны тывыспышаан, оон-биле кады оларның хүлээлгелеринге хамааржыр негелделерни салып турар.

Ол хүлээлгелер дээрге кандыг-ла бир шимчевес, өскерилбес чүүл эвес. Оларның утказы социалистиг ниитилел харылзааларының сайзыраңгайжааны-биле кады өскерлип турар.

Чижээлээрге, хамаатыларның барык шуптузу күш-ажыл кылыр хүлээлгезин, социализм үезинде ажылдаары кандыг-бир бүдүрүлге ээзинге эвес, а боттарынга ажылдап турары ол деп медереп билири дег, ниитилелдиң күш-ажыл кылып шыдаар кежигүн бүрүзүнүң алдарының херээ кылдыр санап турар.

Хүлээлгелерге ындыг хамаарылганы Совет күрүне бир-ле дугаарында хөй-нииттиң массалыг организацияларының идепкейлиг дузазы-биле кижизидилге ажылы-биле чедип ап турар. Ындыг-даа болза ниитиниң корум-чурумун болгаш хоойлуларын үрээр кижилерге хамаарыштыр албадалды ажыглаарындан ойталавас.

Ындыг кижилерге хамаарыштыр ССРЭ-де совет эрге-хоойлузунуң, социалистиг хоойлужудулганың чижек-нормаларын онаалтырып турар. Ол хемчеглерни чурттуң чурттакчы чонунуң барык шуут шуптузу долузу-биле деткип база чүүлдүгзүнүп турар.

СОВЕТ НИИТИЛЕЛДИҢ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күркомитединиң даргазының бирги оралакчызы Л. А. КОСЫГИН.

ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилели совет улустуң төөгүлүг социал-экономиктиг чаалап алышкыннарын илередип турар. Аңаа улустуң чаагай чоруу үргүлчү өзүп турар болгаш кижиниң бүгү талалыг хөгжүлдезинге улам-на таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузуп турар сайзыраңгай социалистиг ниитилелдиң тургустунганын ол быжыглаан.

Бистиң ниитилеливистиң социал овур-хевириниң өске апарганын төлевилел бадыткаан. Амгы үеде күштүг боор турар Конституцияны 1936 чылда хүлээп ап турда, чурттуң чурттакчы чонунуң составынга 45,7 хуу ажылчыннар база албан-хаакчылар, 48,8 хуу колхозчулар болгаш кооперастаттынган ус-тывышчылар 5,5 хуу амыдыралдыг тараачыннар болгаш кооперастаттынмаан ус-тывышчылар бар турган. 1976 чылда чурттакчы чоннуң 83,6 хуузу ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар база 16,4 хуузу колхозчу тараачыннар болган. Ажылчын аңгы амгы үеде чурттуң чурттакчы чонунуң үштүң ийи кезии болу берген.

Совет ниитилелдиң социал хөгжүлдезиниң айтырыглары чаа Конституцияның төлевилелиниң тургустунган эң чугула кезээ болур. Оларны комплекстиг болгаш калбаа-биле илереткен, ниитилел бүдүрүлгезиниң база Совет күрүнениң дээди болгаш кол сорулгаларын, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын, политиканы, кижиниң ажыл-чорудулгазының янзы-бүрү талаларын — күш-ажылды база оон төлевирин, амыдырал-чурталганы, улустуң чаагай чоруунуң деңнелин болгаш совет кижилерниң амыдыралының овур-хевирин тодарадырын хаара туткан.

Совет күрүнениң дээди сорулгазы болза аңгы чок коммунистиг ниитилелди тургузары, а социализм үезинде ниитилел бүдүрүлгезиниң дээди сорулгазы болза кижилерниң өзүп турар материалдыг болгаш сагыш-сеткил хереглелин улам-на долузу-биле хандырары болур деп Конституцияда эң-не баштай бадыткап бижээн. «Бүгүдениң кижи бүрүзүнүң дугайында сагыш салышкыны болгаш кижи бүрүзүнүң бүгүдениң дугайында сагыш салышкыны» совет ниитилелдиң амыдыралының хоойлузу болдурган. Ол чүүлдерни Конституцияда быжыглап бижээни болза совет ниитилелдиң улам ыңайгы хөгжүлдезинге социал-политиктиг база экономиктиг улуг ужур-дузалыг болган.

Совет кижи бүрүзүнүң амыдыралының эң-не үндезиннериниң хаара тудуп турар социал-экономиктиг эргелерниң калбак комплекизи Конституция төлевилелинде бар. Ол болза ажылдаар, дыштаныр, кадыкшылын камгалаар, культураның чедиишкиннерин ажыглаар эрге, совет кижилерниң политиктиг эргелери болгаш хосталгалары болур. Оон-биле кады хамаатыларның эргелериниң утказы ханылаан, а оон материалдыг магадылалдары улам-на долу, улуг болу берген. Чижээлээрге, амгы Конституцияда бар ажылдаар эрге профессияны, ажыл кылырының хевирин шилип алыры-биле, бодунуң салым-чаяаны, арга-мергежили, профессионалдыг белеткели-биле, эртеми-биле болгаш хөй-ниитиниң хереглели-биле дүүштүр ажылды шилип алыры-биле неметтинген. Бистиң чуртувуска ажыл-ишчи кижи бодунуң күжүн база аргаларны ажыглаарын кажан-даа тып ап болур дээрзинге улам-на улуг бүзүрелди ол чорук болдуруп турар.

Социал-хандырылга болгаш өөредилге талазы-биле эргелерни элээн калбарткан. Бир эвес 1936 чылдың Конституциязында аараан болгаш ажылдап шыдавас апарган таварылгада материалдыг хандырылга алырынга эргени быжыглаан турган болза, ам ол айтырыгны улам-на калбаа-биле тургускан. Ол эргени назылап кырaанда, инвалид болганда болгаш азырадыкчызын өскүнген таварылгада алыр пенсиялар-биле, ажылдаар аргазының чамдыызын чидирген хамаатыларны ажылга тургузары-биле, назылап кырaан чаңгыс хамаатыларның база инвалидтерниң дугайында сагыш салышкыны-биле магадылаттынган. Өөренир эргени ниити хевир-биле чарлап турар амгы Конституциядан ылгалыштыр чаа Үндезин Хоойлунуң төлевилелинде чугаа болза бүгү-ниитиниң албан ортумак өөредилгезиниң дугайында, профессионал-техниктиг болгаш дээди өөредилгениң дугайында боор турар болгай.

Чуртталга бажыны алырынга совет хамаатыларның эргезин Конституцияның төлевилелинде база чугаалаан, амгы үеде күштүг боор турар Конституцияда ол бижиттинмээн. Ол болза социализмниң эң улуг чаалап алышкыннарының бирээзи болур. Совет эрге-чагырганың чылдарында ниити шөлү 3 млрд. дөрбелчин метр хемчээлдиг чуртталга бажыннарын туткан. Сөөлгү чылдарда түлүгну онза дүргени-биле боттандырган. Эрткен 15 чыл дургузунда ниити шөлү 1,5 млрд. ажыг дөрбелчин метр чуртталга бажыңын туткан, бистиң чуртувустуң чурттакчы чонунуң үштүң ийи кезээ чаа бажыңнарже көжүп кирген болгаш боттарының чуртталга бажың талазы-биле байдалын экижиткен. Квартира төлевири бисте 1928 чылдан бээр өскерилбейн келген болгаш делегейде эң-не чиик боор турар.

Конституция төлевилелинде «Социал хөгжүлде болгаш культура» деп тускай эгени эң-не баштай киирген. Оон кол онзагай чүүлү болза ында Конституция ёзугаар чедип алдынган чүүлдү чүгле быжыглап бижээн эвес, харын келир үеде Совет күрүнениң социал политиказының кол угланыышкынын тодараткан.

Ниитилелдиң социал талазы-биле чаңгыс аай чоруун күштелдирериңге Совет күрүне дузалаар деп ол эгеде айыткан. Ол бүгү чурттакчы чоннуң ажыл төлевириниң деңнелин чоокшулаштырарының политиказы-биле, ниити билиг болгаш культура деңнелиниң өзүлдези-биле чедип алдынар. Эртем-техниктиг депшилгеге, өөредилгениң өзүлдезин үндезилеп, угаан болгаш күш-ажылдың чоокшулажыышкыны боор турар. Хоорай биле кодээниң аразында кол ылгал чоорту чидип турар. Кодээ ажыл-агыйның күш-ажылын индустриалдыг күш-ажылдың бир хевири болдурарының программазын амыдыралга чедиишкиннии-биле чайгылыш чокка боттандырып, кодээ черлерге улус өөредилгезиниң, культураның, кадык камгалалының, амыдырал хандырылга, садыг болгаш коммунал ажыл-агый албан черлериниң четкизин калбартырының, кодээ суурларны чурттакчылыг чаагайжыттынган черлер кылдыр чаартып тургузарының программазын амыдыралга чайгылыш чокка чедиишкиннии-биле боттандырып турар.

Күш-ажылдың байдалдарын экижидериниң дугайында, бүдүрүлгени механизастаарынга болгаш автоматчыдарынга үндезилеп хол-биле кылыр аар ажылды долузу-биле чайладырының дугайында күрүнениң сагыш салып турарын чаа Конституцияның төлевилели бадыткаан. Амгы үеде үлетпүрде 130 муң хире механизастаттынган шууштурулгалыг болгаш автоматчыткан шугумнар, 71 муң ажыг комплекстиг механизастаттынган бүдүрүлге черлери, участоктар, цехтер болгаш бүдүрүлгелер ажылдап турар. Эрткен 40 чыл дургузунда күш-ажылдың энергиязы-биле чепсегленгени чеди ажыг катап өскен. Бистиң чуртувус бүдүрүлгеге ажылдап турарлар эң-не эвээш кемдеп турар ындыг чурттарның санынга хамааржыр.

Социал политиканы чорударының аргаларын болгаш оруктарын эң-не баштай Конституцияга тодаргайлаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези-биле дүүштүр күш-ажылдың төлевириниң, ажылчы чоннарның боттуг орулгаларының деңнелин бедидеринче угланыышкынны күрүне чайгылыш чокка боттандырып турар деп демдеглээн. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири 1940 чылда 33 рубль турганындан 1976 чылда 155 рубль чедир өскен. Хереглелдиң хөй-ниити фондуларындан төлээгелер болгаш чиигелделер оон-даа улуу-биле өскен. Сески болгаш тоску беш чылдар дургузунда чурттакчы чоннуң боттуг орулгалары 65 хууга өскен. Оңгу беш чылда олар 21 хуу немей өзер. Хереглелдиң хөй-ниити фондузун ажыглаарын Конституцияның төлевилелинде тодараткан.

ССРЭ-де кадык камгалалының, социал хандырылганың, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш коммунал ажыл-агыйның күрүне системазы ажылдап турар болгаш хөгжүп турар деп чаа Конституцияның төлевилелинде айыткан. Ол дугайын дараазында сан-түңнер херечилеп турар. Дөртен чыл дургузунда эмнелгелерде оруннарның саны 550 муң турганындан үш миллион ажыг кылдыр өскен. 1936 чылда 100 муң чурттакчы чонга 66 эмчи турган болза 1976 чылда 335 эмчи санаттынып турар. Ол болза кандыг-даа капиталистиг чурттарнындан элээн хөй боор турар. Дайын мурнунда үеде 1000 ажылчындан чүгле 44 кижи дээди болгаш ортумак (долу болгаш долу эвес) эртемниг боор турган болза, 1976 чылда 664 кижи болган.

Амгы үеде чуртта 1,3 миллион хире эртем ажылдакчылары азы делегейниң бүгү эртем кадрларының барык-да дөрттүң бир кезии ажылдап турар.

Конституцияның төлевилелинде ССРЭ хамаатыларының эргелери-биле кады оларның хүлээлгелерин база киирген. Ниитилелге ажыктыг күш-ажыл болгаш оон түңнелдери бисте кижиниң байдалын тодаргайлаан. «Кижи бүрүзүнден кылып шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге кылган ажылының шаа-биле» деп принципти ёзугаар күрүне күш-ажылдың болгаш хереглелдиң хемчээлинге контрольду боттандырып чоруткан. Совет кижи бүрүзүнүң эргелериниң кол магадылалы болза бистиң Төрээн чуртувустуң улам ыңай хөгжүлдези болгаш чечектелиишкини болур. Ынчангаш ССРЭ-ниң хамаатызы бүрүзү ак сеткилдиг ажылдаар, социалистиг өнчүнү камгалаар болгаш быжыглаар, социалистиг Ада-чуртту камгалаар, күрүне болгаш улустуң мурнунга бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседир хүлээлгелиг.

Совет күрүнениң эрге-ажыктарын камгалаар, оон күчүзүн быжыглаарынга арганы бээр, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң өнчүзүн оорлаар база самчыгдаар чорук-биле демисежир деп, хамаатыларның хүлээлгелерин Конституцияда эң-не баштай тодараткан.

Чаа Конституцияның төлевилели болза Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улустуң амыдыралының болгаш чаагай чоруунуң дугайында сагыш салышкынының чайынналчак илерээшкини, «бүгү чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга» деп оон программалыг лозуңун амыдыралга боттандырып чорутканының чаа херечилели болур.

(СЭТА).

ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң дугайында

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ЮГОСЛАВИЯ: эп-сеткил каттыштырылгазының ХҮНҮ

БЕЛГРАД. (СЭТА). Июльдуң 26-нын эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн Югославияның ажылчы чоннары эки туралыг халас күш-ажылы-биле демдеглеп эрттирген. 1963 чылдың чайынында Скоплеге болган чер шимчээшкининиң халаптыг болуушкуннарының дугайында тураскаал кылдыр ол хүнну ынчаар адаан. Македония Республиканың кол хоорайының чурттакчыларынга дуза чедирген Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының массалыг шимчээшкини ынчаар эгелээн.

Бо хүннерде Скопле девискээриниң болгаш чурттакчыларының санының талазы-биле Югославияның үшкү хоорайы болу берген. Ол болза чурттуң чугула үлетпүр, эртем болгаш культура төвү. 140 муң ажыг кижиниң чурттаар оран-бажын чок арттырган чайгаар болган ол халаптың дугайын ам чүү-даа сагындырбайн турар. Чүгле эрги демир-орук вокзалының бажынында айтыр согуннары халап үезинде шимчевейн барган шак чер шимчээшкининиң дугайында сагындырышкын болуп арткан.

Оон бээр эрткен үе хоорайны катап тургузарының талазы-биле эрес-шудургу болгаш күженишкинниг ажылдың үези болган. Ол хоорайның чурттакчыларынга бүгү чурт, делегейниң дыка хөй күрүнелери дузалаан. Акы-дунма дузаның холун бир дугаарында Совет Эвилелиниң сунганын македон найысылалда өөрүп четтиришкин-биле сактып турар. Чайгаар болган халаптың соонда каш-ла хүннер эрткенде, улуг панельден бажың тудар заводту Югославияга белек кылдыр дамчыдып берген. Чайгаар болу берип болур халаптарның уржуктарын узуткаар талазы-биле эп-сеткил каттыштырарының фондузун чуртка 1974 чылдың майда тургускан. Ажылчы чоннарның, пенсионерлерниң, өөреникчилерниң болгаш улусчу армияның дайынчыларының ол фондуга эки тура-биле киирген салышкыннары 6 миллиард динар акша ажып турар. Бир эвес чурттуң кайы-бир району чер шимчээшкининден качыгдаар болза, аңаа дузаламчы көргүзери-биле ол хөреңгилерни ажыглаар.

БОЛГАРИЯ. Девнада цемент заводу социалистиг экономиктиг интеграцияның үре-түңнелдиниң бүзүрелдиг чижээ болур. Бүдүрүлге черин ССРЭ-ниң киржилгези-биле туткан. Амгы үеде ында совет тускай эртемниглерниң улуг бөлүү ажылдап турар. Олар боттарының болгар өөрлеринге дерилгелерни таарыштырып тургузарынга дузалап турарлар.

ЧУРУКТА: Каменец-Подольск хоорайдан келген совет инженер Павел Пышняк болгаш инженер Цветанка Иванова (БУР) олар.

В. МАСТЮКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

НАЦИОНАЛ БАЙЫРЛАЛ

МОНРОВИЯ. (СЭТА). Июльдуң 26-да либерий улус бодунуң национал байырлалын — хамааржышпас чоруктуң хүнүн демдеглеп эрттирген. 130 чыл мурнунда ол хүн Либерия Республиканы конституция ёзугаар тургускан турган.

Чурттуң амгы президентизи Уильям Толберттиң чарлааны чазак эрге-чагыргага кирген 1972 чылдың соонда Либерия илергей чедиишкиннерни чедип алган. Чурттуң экономиктиг бот тускайлан чоруун хандырарынче угланган политиканы чазак чорудуп турар.

Чонну ажыл-биле хандырарының, даштыкы специалистерни либерий специалистер-биле солуурунуң программазын амыдыралга боттандырарынга улуг кичээнгейни салып турар. Кадык камгалалын болгаш чырыдыышкынны хөгжүдеринге онза илергей чедиишкиннер чедип алдынган. 1971 чыл-биле деңнээрге, эмнелгелерниң база медицина ажылдакчыларының саны ийи катап көвүдээн. Школачыларның болгаш студентилерниң саны дыка өскен.

Африка чаңгыс эп организациязының быжыглаары дээш, колониализмниң күштеринге удур Африканың хөделиишкиннерин каттыштырары дээш Либерияның удуртукчулары туржуп турар. Социалистиг дем каттыштырылгазының чурттары-биле республиканың харылзаалары сөөлгү чылдарда калбарып база быжыгып турар. Либерия биле Совет Эвилелиниң аразында ийи талалыг харылзаалар чедиишкинниг хөгжүп турар.

ДЕҢ ЭРГЕЛЕР ДЭЭШ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Расизмниң чүдек-бужар системазын узуткаары дээш база Каттышкан Штаттарның кара кештиг хамаатыларының деӊ эргелери дээш демисежип турар АКШ-та кол хөй-ниити организацияларының бирээзи — Национал хоорай лигазының 67-ги съездизиниң кичээнгейиниң төвүнде миллион-миллион америк негрлерниң дорамчылаткан эргелери туруп турар.

Лиганың чер-черде 107 салбырындан делегаттар амгы үениң Америказында он-он миллион кижилерниң казыттырып турары кижиниң үндезин эргелеринге хамааржышкан хөй-хөй айтырыгларны чугаалажып көөрү-биле ол төлээлеттирилгелиг шуулганда чыглып келген. Ол дээрге хамыктың мурнунда күш-ажылы кылыр, өөренир, чуртталга чери алыр, кадыын камгалаар, социал хандырылга алыр, ап болгаш түрегдел чокка, доктаамал дорамчылаашкын чокка чурттаар эргелер-дир.

Национал хоорай лигазының күүседикчи директору В. Джордан съездиге чүве чугаалааш, национал биче-буурай улустарның байдалын экижидери-биле чазак амга чедир чүнү-даа кылбаан-дыр деп медеглээн.

Ол оон-биле холбаштыр социалистиг чурттарда кижиниң эргелерин «камгалаар» деп сылдаг-биле Ак бажыңның калбартып чорудуп турар меге-хоозун кампаниязын айыткан. «Амдыызында бистиң ниитилеливисте биче-буурай улустар деӊ эргезинден казыткан турда, ажылдаарын күзеп турар кижилер ажыл албайн турда, амыдырап чурттаарынга херек бүгү чүүлдер-биле хандыртынмаан турда, кижиниң эргелерин камгалаар дээш бистиң хөделиишкиннеривисти бүгү делегейге ак сеткилдиг эвес болгаш меге-хоозун чорук кылдыр көөр апаар» деп ол чугаалаан.

АКШ-тың национал биче-буурай улустарының өйү келген эрге-ажыктарынга дүгжүп турар хөделиишкиннериниң калбак программазын съездиниң делегаттары идип үндүрген.

БҮЗҮРЕЛДИГ ТИИЛЕЛГЕ

АНТАНАНАРИВУ. (СЭТА). Чурттуң депшилгелиг дөрт партияларын болгаш организацияларын каттыштырып турар база күрүнениң баштыңы Д. Рацираканың баштаткан Революцияны камгалаарының национал фронтузу (НКЗР) июнь 30-де Малагаскар Демократтыг Республиканың болган парламент соңгулдаларынга бүзүрелдиг тиилелгени чедип алган. Соңгулдаларның ында парлап үндүрген түңнелдерин ёзугаар алырга, бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның 98,45 хуузу фронтунуң кандидаттары дээш бадылааннар.

Ынчангаш соңгулда үезинде национал чаңгыс эпти быжыглаар база улам ыңайгы депшилге дээш революсчу бүгү күштерни каттыштырарының лозуңун идип үндүрген НКЗР-ниң бүгү 137 кандидаттары Улусчун хуралынга соңгуткан.

Парламент соңгулдазының онзагай чүүлү болза чурттуң төөгүзүнге Национал улусчу хуралга кандидаттарның хөй кезии эң-не баштай ажылчыннар, тараачыннар база революсчу интеллигенцияның төлээлекчилери болганы болур. Ол чорук Малагасий социалистиг революцияның хартиязында ёзулуг улусчу эрге-чагырганы тургузар дугайында, күрүнени башкарарынга ажылчы чоннарның калбак массаларын киириштирер дугайында хүлээлгелерге дүүшкек болган.

Национал улусчу хуралга соңгулдалар-биле Мадагаскарда колониалдыг административ органнарны чок кылыр дээн сорулгалыг чазактың административтиг реформазы доозулган.

ПЕНТАГОННУҢ ААЙЫ-БИЛЕ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Пентагоннуң аайынга киргеш, Каттышкан Штаттарның конгрези «Ланс» деп ракеталарга нейтроннуг бомбаны болгаш Барыын Европада туруп турар америк шериглерниң артиллериязынга снарядтарны бүдүреринге акшаландырышкынны чүүлдүг деп көрген.

Төлээлекчилер палатазы, а оон соонда сенат хөй-ниити ажылдарын 10,4 млрд. доллар түңнүг кылдыр бадылаан. Ол акша-хөреңгиниң чамдыызын массалыг узуткаашкынның ол эң чаа чепсээн шинчилеп, ажылдап кылып турар энергетика шинчилээшкининиң база ажылдап кылыышкынның эргелелинге бээр. Нейтроннуг чепсек болза күштүг радиациязының дуазы-биле кижилерни өлүрери-биле тургускан ядролуг чепсектиң чаа хевири болур деп мурнунда дыңнаткан болгай. Нейтроннуг чепсекти бүдүрүп үндүреринге акшаландырышкынның хемчээли чажыт. Артиллерия снарядтарынга нейтроннуг чепсекти ажылдап кылыр талазы-биле программа 650 млн. доллар болур деп, америк парлалга демдеглээн.

Нейтроннуг чепсекке акшаландырышкын дугайында айтырыгны чугаалажып көөрү Капитолий тейинде шериг үлетпүр комплекизиниң камгалакчылары биле ядролуг чепсекти кызыгаарлаарының талалакчыларының аразында чидиг демиселдиң байдалында болган.

Сенаторлар Э. Кеннеди, М. Хэтфилд, Р. Кларк өлүмнүг чепсектиң чаа хевиринге акшаландырышкынны үндүрүп бээринге шиитпирлиг-биле удурланганнар болгаш ол чепсекти нептередири чепсекти эндере бүдүрериниң залчегалыг угланышкыны болур. Ол чорук стратегтиг чепсекти кызыгаарлаар дугайында Совет Эвилели-биле чугаалажыышкыннарны бергедедир деп олар санааннар. Бодунуң саналынга ол чепсекти «бужар бак болгаш сөстүң алыс утказы-биле алырга, кижиге удур чепсек болур» деп, сенатор Л. Хайнц адаан.

Чепсекти эндере бүдүрерин кызыгаарлаарының угланышкынының талалакчылары хоойлу төлевилелинге сенат болгаш төлээлекчилер палатазы бир эвес президент Дж. Картер ындыг базымны кылыптар болза 45 хонуктуң иштинде чепсекти бүдүрерин соксадып болур деп чүүлдү киирерин чедип алганнар.

Нейтроннуг чепсекке акшаландырышкынны конгресстиң бадылааның америк парлалга чепсекти эндере бүдүреринге чаа үе-чадаңы Пентагонга дээгеми-биле алдып берген деп үнелеп көрген.

Египет-биле чөрүлдээ

ТРИПОЛИ. (СЭТА). Ливияның Бүгү-ниити улусчу конгрезиниң чиңгине секретары М. Каддафиниң болгаш Египет биле Ливияның аразында чепсектиг чөрүлдээни соксадыр сорулганы боттандырып турар Алжирниң президентизи Х. Бумедьенниң аразында чугаалажыышкыннар Триполиде үргүлчүлеп турар.

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи А. Садаттың болгаш Алжирниң президентизи Х. Бумедьенниң база Палестинаны хостаары организациязының күүскомуунуң даргазы Я. Арафаттың аразынга Каирге болган чугаалажыышкыннарның түңнелинде, «кызыгаар районнарынга» Ливияга удур дайын чорудулгаларының бүгү-ле хевирлерин соксадыр деп дужаалды президент Садат египет чепсектиг күштерге берген. Египет шериг-агаар күштериниң Ливияның девискээриниң ханызынче халдаашкын кылып турарынга ол шиитпир хамааржыр бе дээрзин дыңнадыгда тодаргайлаваан.

ДАМАСК. (СЭТА). Израиль солун «Едиот ахроноттуң» дыңнатканындан алырга, Синайга египет болгаш израиль шериглерни чарар дугайында дугуржулганы хажыдарынга Египеттиң Ливия-биле чепсектиг месилдежиишкининиң ажыглаарын Израиль «мырыңай бодавайн турар» дээрзин Тель-Авив дипломаттыг шугумнар-биле Каирге бүзүреткен болуп турар.

Эргежок чугула апарган таварылгада Египет Синайда египет-израиль фронтудан бодунуң шериглериниң чамдызын Ливияга удур барыын фронтуже кандыг-даа ондаксыныышкын чокка октап болур дээрзин Израиль Каирге сагындырган деп, ол солун бижээн. Египеттиң шериглерин барыын фронтуже октаары херек кырында эгелей берген деп, солун дыңнадып турар.

ГАВАНА. (СЭТА). Египет-ливия кызыгаарда тургустунган байдал-биле холбаштыр Куба чазактың сагыш-сыралын Кубаның даштыкы херектер министерствозу Египетке илергейлээн. Ол месилдежиишкин араб чурттарның чаңгыс эвинге болгаш каяа-даа каттышпайн база хөгжүп эгелеп турар күрүнелерниң херээнге шыңгыы айыыл болуп турар деп, Кубаның даштыкы херектер министерствозунуң медеглелинде чугаалап турар.

БЕЛГРАД. (СЭТА). Югославияның чазаа Египет биле Ливияның аразында чепсектиг месилдежиишкинге база-ла сагыш-сыралын илергейлээш, «чугаа болза каяа-даа каттышпайн турар болгаш Югославия-биле найыралдыг ийи кожа араб чурттарның аразында шыңгыы болгаш айыылдыг чөрүлдээ дугайында болуп турар-дыр» деп айыткан.

ЛОНДОН. (СЭТА). Египет-ливия кызыгаарга месилдежиишкин Ливияның буруулуу-биле болу берген дээр ялыыг кылдыр Египет бадыткап турза-даа, «чөрүлдээниң өскүүрүнге чедир үеде Египет Ливияже халдаашкынны ур үе дургузунда белеткеп келген» дээрзиниң дыка бүзүрелдиг херечилелдери бар болуп турар деп «Файнэншл таймс» солунуң корреспондентизи Каирден дыңнадыгда айтып турар.

ПАРИЖ. СЭТА). Ливияже халдаарынга Египет шагда-ла белеткенип турган болгаш ол дугайын Израильге дыңнадып каан деп, «Юманите» солун онзалап демдеглээн. «Ол дугайын америк удуртукчуларга-даа дыңнадып каан турган деп бодап болур» деп, ол солун бижээн.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Нью-Йорк таймс» солун египет-ливия кызыгаарда месилдежиишкинни тайылбырлавышаан, египет удуртулга ол согугну майда планнаан турган, ынчалзажок ол дугайы билдине берген ужурунда, ону соңгаарлаткан деп айыткан.

ХАМААТЫ ЧАГЫРГАЖЕ

АККРА. (СЭТА). Чурттуң хамаатыы чагыргаже 1979 чылдың июль 1-де шилчидер дугайында шиитпирни Гананың шериг чазаа хүлээп алган. Чазактың Аккрага парлап үндүрген медеглелинде эрге-чагырганы хамаатыы кижилерге дамчыдып бээриниң кол-кол үе-чадаларын тодаргайлаан.

Чагырганың хевириниң дугайында айтырыгны демократтыг шиитпирлээр сорулга-биле 1978 чылдың март 30-де республиказа ол айтырыг талазы-биле ниити национал референдумун эрттирерин төлевилээн, аңаа 21 хар четкен бүгү хамаатылар киржир. Референдум соонда, келир чылдың ноябрьде, тургузулгалыг хуралды чыылдырарын планнап турар, ол хурал ам чуртта күштүг болуп турар күрүне эрге-чагырганың дээди органының — дээди шериг чөвүлелин солуур апаар. Тургузукчу хурал Гананың чаа конституциязының төлевилелин база чугаалажып көөр, конституция ажылдап кылырын тускай тургускан комиссия 1978 чылдың октябрьге чедир доозар.

Чарлаттынган кампанияның доостур үе-чадазы болза, 1979 чылдың июнь 15-те эрттирер деп төлевилээн бүгү-ниити соңгулдалар болур, а июльдуң 1-де — Гана Республиканың 19 чыл оюнуң хүнүнде — эрге-чагырганы чаа чазакка дамчыдып бээриниң ёзулалы болур.

МЕДЭЭЛЕР

ОКТЯБРЬНЫҢ 60 ЧЫЛЫНГА ФИЛЬМ

Совет Эвилелиниң ангы-ангы хоорайларынга куба телевидениениң кино-чурук тырттырар бөлүү ажылдап турган. Чуртунче ээп чанар мурнунда ПМА-ның корреспондентизи ол бөлүктүң удуртукчузу режиссёр Симон Эскобардан кылган чүүлдериниң дугайын чугаалап бээрин дилээн. Оон чугаалааны бо:

— Бистиң сорулгавыс — элээн улуг хемчээлдиг документалдыг фильмни Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга турескаадып тургузары болур. Шак бо улуг байырлалды демдеглеп эрттиреринге куба телевидениениң киирген үлүг-хуузу ол болур. Ол фильмни ноябрь 7-де куба телевидение көргүзер болгаш Гавададан Москваже спутник харылзааштыр дамчыдар. Оон аңгыда, совет чоннуң ажыл-амыдыралының дугайында янзы-бүрү темалыг тележурналды болгаш өске-даа медээлерни белеткеп алган бис. Ынчангаш силерниң чуртуңарда Москва, Баку, Одесса, Сочи, Ленинград, Минск дээш хөй-ле улуг хоорайларга чоргулаан бис. Чораан чер бүрүзүнгеле совет улус биске улуг дузаны чедирип турган.

— Силерниң фильмнериңиң кол темазы чүү ирги?

— Совет улустуң Кубага чедирип турар ачы-дузазы, акы-дуңма чорук — кол темавыс ол. Бис дузаламчы ап харылзажып турарывыс тодаргай адырлар: транспорт, нефтехимия, электроэнергетика болгаш культурага хамаарышкан солчуушкуннар талазы-биле сюжеттиг фильм белеткээрин шиитпирлээн бис. Чижээлээрге, Белоруссияның найысылалы Минскиге тракторлар кылып белеткеп турарын тырттырган бис, а Кубага ол тракторлар канчаар ажылдап, бистиң чуртувуска кандыг дуза чедирип турарын тырттырар бис. Бистиң фильмнеривис шак бо машиналар болгаш дериг-херекселдер эрес-шудургу күш-ажылдың түңнелинде канчап тыптып кээп турарының дугайында болгаш совет кижилерниң бүдүнныг чылыг-чымчак сөстерин доктаамал дыңнап турарывыстың дугайын көрүкчүлерге тапыштырар. Бо-ла бүгү совет-куба найыралды улам быжыглаарынга салдарны чедирер.

Октябрь революциязы эвес болза, Кубага революция тиилеп шыдавас турган деп, Фидель Кастро демдеглээн. Ынчангаш бо талазы-биле фильм улуг, политиктиг ужур-дузалыг болур ужурлуг. Кубаның телекөрүкчүлери 60 чыл дургузунда совет улустуң чедип алган чедиишкиннерин көөрлер.

А. МАСКАЛЕНКО,
(ПМА).

«ХҮН ҮНҮП КЕЛГЕН»

«Ижмаш» культура Ордузунга Удмуртияның улусчу театрының көргүскен шиизиниң ады ындыг. Оон автору И. Гаврилов. Бо хүннерде Улуг Октябрьның 60 чылынга уткуштур белеткел чорup турар болганда, ук шии чогум-на чугула ужур-дузалыг. Ында революсчу болуушкуннарның, Удмуртияның сууруларынга совет эрге-чагырганы тургузар дээш демисел дугайын чугаалап турар.

Шиниде тус-тус овур-хевирлерни, ол үениң маадырлыг чоруктарын шын болгаш бүзүреңчиг кылдыр ажыдып көргүскен. Бо талазы-биле Удмуртияның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы болгаш театрның удуртукчузу А. Митрофановтуң, чурукчу А. Деминниң, артистер В. Агбаевтиң, С. Петровтуң болгаш өскелерниң-даа киирген үлүг-хуузу улуг. Ижевскиниң машина тудугжуларының улусчу театрының бо чаа ажылы — коллективтиң өзүлүг чедиишкини.

В. БОРОХОВ.
ИЖЕВСК.

Бүдүн өг-бүлези-биле

ШУМОВТАР ФРОНТУДА

Немец-фашистиг эжелекчилерге удур демисежип чоруп турган адашкыларның, алышкыларның, оларның аразында Тыва чурттуг Шумов алышкыларның дугайында бижээн чүүлдер №№ 156, 161, болгаш 173 «Шынга» үнген.

... Ногаан театрның дөрүнде ногаан шепкен-биле шыпкан узун столдуң артынга ТАР-ның нам, чазааның баштыңчылары, даштыкы элчиннер олурупкан. Сцена кырында «Немец-фашистиг эжелекчилерге өлүмнүг согуг!» деп кыйгырыглыг кызыл пөс кежээки салгынга сиргидип, хөлбеңнээн. ТАРН ТК-ның Чиңгине секретары индирге үнүп кээрге, чон тын тыппайн ылым-чылым-на барган. Чүнүле чугаалаар ирги деп, четтикпейн манап орган. Театрга сыңмаан кижилер репродукторлар чанында.

Салчак Калбакхөрекович кезек када хөрээн ажыда чодурупгүлээш, кижилерни кыйгыра аарак, бирде үнүн дыңзыдып, бирде оожургадып, саалады илеткеп бадырыпкан. Дарганың чугаазын чон шимчеш дивейн дыңнап, Улуг Ленинниң тургузуп каан күрүнезинге, тываларга тыпсып берген аас-кежиинге кайы хире айыылдың таваржып келгенин ханы угаап, ханныг дайзынны ажып эртеринге чүнүң-биле дузалаар мен деп кижи бүрүзү боданып орган.

— Эштер! Улуг Совет республиканың дайзыннарынга өлүмнүг харыыны бээринге кезээде белен бис деп чүвени хуралдың өмүнээзинден Советтиң чазаанга, Намынга, сая-сая чонунга айыткаар ужурлуг бис.

Германның фашизмин чылча шавар дээш улуг-биче-даа, эр, херээжен-даа кижилер — шуптувус, амы-тынывысты хайыралавайн туржурунга белен бис!

— Маадырлыг Кызыл шериг делгерезин! — дээш, илеткелдиң доозуптарга, бүгү сад иштинге адыш часкаашкыны диңмирей берген.

Ол хүнден эгелээш, Кызылдың чурттакчыларының, бүгү Тываның чонунуң ажыл-амыдыралы шуут өскерилген. Чамдык коллективтер ажыл хүнүн 10 шак чедир узаткан. Нарынның, Час-Адырның алдын уургайларының ажылчыннары айда ажылдап алган акшазының 25 хуузун Кызыл Шеригге дузаламчы кылдыр бээр деп хүлээнген. Кызылдың дааранылга комбинадының, алгы заводунуң, типографиязының херээжен ажылчыннары совет дайынчыларга белек кылдыр чылыг уктар, хол-хаптары, чолдак тоннар даарап эгелээн. Тываның араттары чүгүрүк аъттарын, хой, инээн фронтуга дузаламчы кылдыр өргүп турган.

Фронтуже чорууруп күзээн орус, тыва, хакас, татар оолдар, кыстарның билдириишкиннери нам Төп Комитетинге болгаш совет элчин черинге эндерлип эгелээн. Типографияның бөлүк оолдар, кыстары Н. Евдокимов, И. Сорокин, М. Зайцев, Б. Потапов, Т. Макарова, Кыргыс Идам, Билчиир-оол. Н. Бражников болгаш оон-даа өскелер дайын эгелээн хүн-не фронтуже чорударын дилээн билдириишкиннерни бижээн. Дайын чылдарында типографиядан ниитизи-биле 30 кижи фронтуже чоруткан, оларның сези дедир ээп келбээн.

Билдириишкин бижээн соонда бир ай хире болганда Шумов сугларны совет элчин черинден келдирткен.

Элчин эш Петров столунуң иштинден бир папка иштиг билдириишкиннерни уштуп келгеш:

— Силерниң билдириишкиннериңиң харыызын дыңнадыр дээш келдиртивис. Дайзын-биле сокчуруп күзээн орус, тыва чон дыка-ла хөй-дүр. Бир бөлүк улусту удавас аъткарар бис. Типография ажылчыннарындан А. Шумов, А. Кудрин, Т. Макарова болгаш оон-даа өске кезек улусту снайперлер школазынга өөредир деп шиитпирледивис. Айтырыг бар бе, эштер — деп чугаазын дооскан.

Шеригге барган, дайынчы болган улуста кандыг айтырыг турар боор.

— Билдивис, эш элчин! — деп, тура халааш, харыылааннар.

— Хүннүң бирги чартыында өөренгеш, ийиги чартыында ажылдап турар черлериңерге ажылдаар силер.

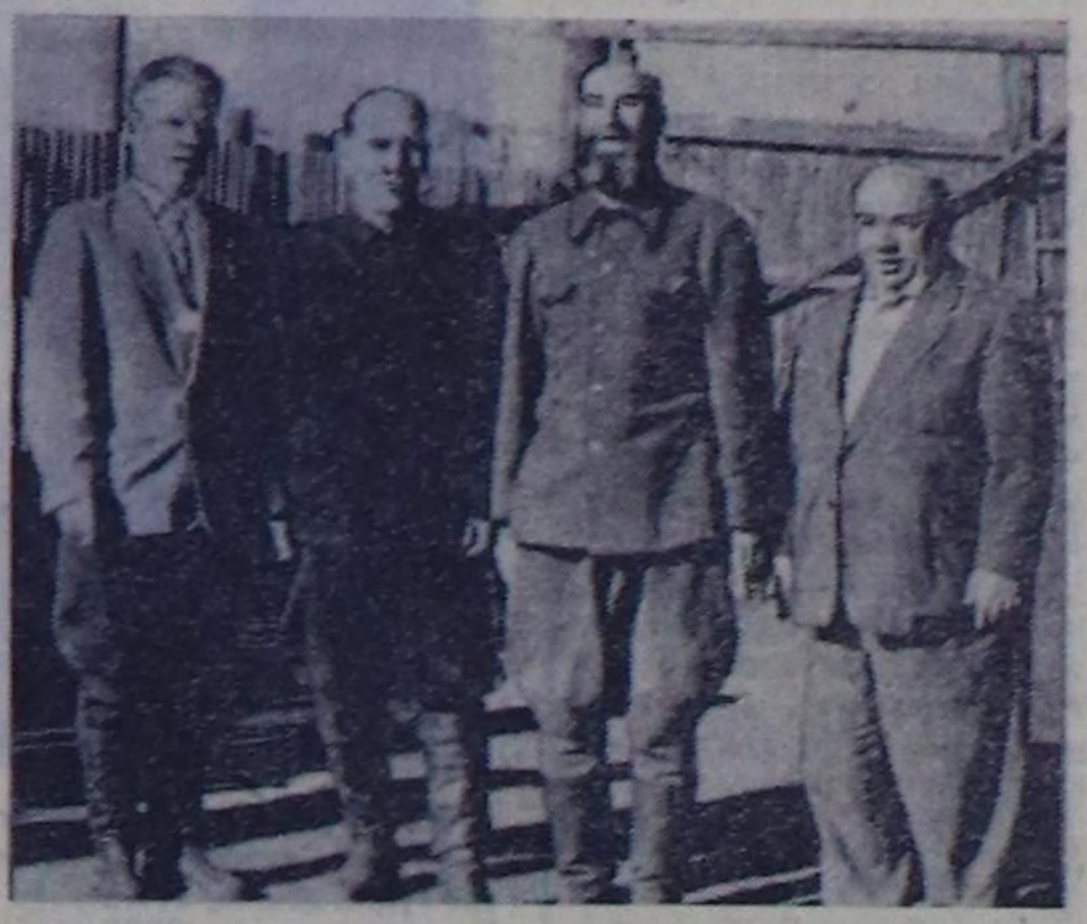

Часпас адыгжы снайпержи болур дээн кижилерге кызыл партизаннарның эдилеп чораан эрги ланчыыларын, карабиннерин үлеп берген.

Александр Шумов өөрү-биле кады 1941—42 чылдарның кыжынында ындыг янзылыг, дайынчы белеткелди эрткен.

1942 чылдың февраль айының бэри. Александр Шумов, Александр Кудрин, Тося Макарова суглар типографияда ажылдап турар эш-өөрү, дөргүл-төрелдери-биле байырлашкаш, Минусинск хоорайже хапканнар. Ынчан Тывага чурттап турган орус чоннуң шериг комиссариады бо хоорайга турган.

Шеригге келдирткен улус арбын-на болган. Шумовка өөрүшкү таварышкан — Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурунда чурттап турар ха-дуңмалары шуптузу мында чедип келген, фронтуже аъттаныр деп турганнар. Алышкыларның эң улуу, алызындан бүдүштүг болгаш томааныг Иван Шумов ол кежээ дуңмаларынга мындыг сүмени каткан:

— Алышкылар барык шуптувус мында чыглып келген улус-тур бис. Чаңгыс черге чоруулуңар деп дилеп көрээлиңер. Чүвени кижи канчап билир. Дайзынның хоралыг огу та кымга баштай дээптер чүве. Кады-ла каракташкып чораанывыс дээре дуңмаларым. Ындыг-мындыг чүве болза, ада-иевиске, өг-бүлелеривиске дыңнадырда-даа эки болгай. А сен, Саша, снайпер школазынга өөренгенин чугаалава. Өскээр чорудуптар чадавас.

Алышкылар ындыг янзылыг дугурушкан. Эртенинде шериг комиссиязынга, пазы-харының улуунуң аайы-биле чыскаалдыр туруптакаш, киргеннер. Баштай Иван акызы кирген. Бүрүткел кылып орган майор айтырган:

— Ат, фамилияңар?

— Шумов Иван...!

Оон дараазында Лука биле Авксентий кирген. Майор кайгай берген.

— Кандаай шуптуңар Шумов улус силер? Төрел улус силер бе?

— Алышкылар улус бис.

— Ам кажыңар барыл?

— Эжик ындында үш дуңмавыс бар.

— Шумовтар, шуптуңар чедип келгеш, чыскаалдыр туруптуңар.

Иван, Лука, Авксентий, Александр, Семён Василий узун өрээлдиң ортузунга чыскаалыпкан. Мөге-шыырак алышкыларны аңаа орган улус магадап мага ханмаан.

— Эш майор, айтырыг салырын чөпшээреп көрүңер?

— Айтырыңар.

— Бир эвес болур чүве болза, бистерни чарбайн, чаңгыс ротаже чорудуп көрүңер — деп, Иван Никитич дилээн.

— Ол дилээнериңни Красноярскиге баргаш, чугаалаар силер. Шуптуңарны ынаар чорудуптар бис.

Алышкыларның күзели боттанган. 20 хонук дургузунда өөренгеш, бүдүн миномёт расчёду болган. Бижик-билиглиг Александрны шыгаакчыга өөреткеш, расчёттуң командиринге томуйлаан. Өскелери ок дажыкчылары, ок октакчылары болган.

ШУМОВТАР дайын шөлүнге 1942 чылдың март 18-те келген. Долгандыр бүзээлеткен Ленинград хоорайны камгалажып келген чаа дайынчыларны Волхов станциязының чоогунда фронт шугумун кежирген. Дайзынга билдиртпейн эртери-биле бүгү шериг 50-50 кижи кылдыр үстүп алгаш, фронтунуң шугумун дүне кылаштажып эрткен. Миномёттарны кезектер аайы-биле адыргаш, чүъктегилеп алган. Бирээзинде-ле 32 азы 44 кг миналыг хааржактар база-ла ооргада. Малгаштыг оруктап ол дүне 60 ажыг километр черни эртип, Ленинградты камгалап турган шеригге каттышкан. Фронтучу амыдырал ынчаар эгелээн. Өске өөрү-биле кады дайзынның дүн-хүн чок уламчылап турган калчаа халдаашкынын ойтур шаапчып-ла турганнар.

Ийи ай эрткенде Шумовтарның турганы дивизионну Малиновка деп суурнуң чанынга эккелген. Фронтунуң эң берге участогу турган чер бо. Бир-ле хүн дүъш үезинде фашистер шимээн чок апарган. Ол кыска үени ажыглап, миномётчиктер чемненир дей бергеннер. Лука биле Семён үнгеп чорааш, акы-дуңмаларының чемин эккелген.

Дивизионнуң командири хеп-хенертен телефон дамчыштыр дужаай берген:

— Хой танкылыг немецтер оң талавыстан халдап келди. Миномёттарны шапкын белеткеңер, боолаңар!

Оптуг-кажар дайзын байысаар улус тудуп алыр дээш танкыларның шугуруп келгени ол чүве-дир. Дивизионнуң [illegible] фашистерниң атаказын [illegible] Александр Шумов [illegible]

— Унну эки көдүргеш, боолаңар! Танк өртедир миналар октаңар! Отту ажыдыңар!

Блиндаж оңгу сирт-ле дээн. Мина немецтерниң ындында чазылган.

— Унну ам-даа көдүрүңер, ок ажып тур... Ам бичии солагай талазынче!

Шумовтарның үш дугаар миназы шаап халдап орган дайзынның аг-шериниң ортузунга дүшкен.

— Ол-ла! Ок тавы тывылды. Улам чоокшулады улаштыр боолаңар!

Алышкыларның эң узуну мөге Василий 22 килограмм миналарны чаңгыс холдап алгаш, миномёт аксынче суп турган. Лука, Авксентий суглар октарны үзүктел чок бериппле турганнар, а аваангыр Семён боолап орган. Бүдүн дивизиондан бо алышкылар кымны-даа мурнай боолап эгелээш, дайзынны бурунгаарлатпазын, ийи танк өрттеңгеш, туруптан. Дайзынның автоматчиктери дедирлеңипкен. Шумовтар биче када 40 ажыг минаны бүлгүртүпкен болган. Шуптузу көк суг дүшкен. Миномёт даажынга кулактар шыдашпаан — шуптузунуң кулактарының иштинден хан төктүр. Чүү-даа дыңналбас, баш ишти түүлээр...

БО тулчуушкун соонда, удатпаанда Ленинград фронтузунуң бүгү солуннарынга «Агаарга 18 мина ужугуп турган» деп эгелиг материал көстүп келген. Шумовтарның ол тулчуушкунга көргүскен эрес-маадырлыг чоруун дивизионнуң командири мактап бижээн болган:

«... Саян чурттуг ээрлер, эрес-дидим Шумов алышкылар революцияның кавайы Ленинград хоорайны карак огу дег камгалажып турарлар. Чоокта чаа бир тулчуушкунга олар онза шылгарааннар. Фашистер хеп-хенертен халдап келген. Шумовтарның расчёду өскелерни мурнап от ажыдып, дайзынның атаказын доктааткан. Камгалалдыг хайгаарал черинден көрүп турарымга, Шумовтарның баштайгы аткан огу дайзынның кырынга дүжүп турда, оон соондан 18 мина агаардап ужугуп бадып турар болду».

Дайынчыларның бо маадырлыг чоруу болур-чогууру-биле демдеглеттинген. Ленинград фронтузунуң Кол командылалы черинче келдирткеш, орден, медальдарны оларга тывыскан. Александр Ада-чурт дайынының орденниң ийиги чергези-биле, Авксентий Дайынчы Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаткан. Шумовтарның ат-сураа алгаан. Ленинград хоорайның бүдүрүлге коллективтериниң ажылчыннары-биле ужуражып, аңаа каш удаа чораан.

Тываның Таңды район чурттуг Шумов алышкыларның эрес-маадырлыг чоруунуң дугайы бүгү чуртка тарап нептерээн болгай. Сураглыг совет шүлүкчү Александр Прокофьев «Россия» деп шүлүглелинге Шумов алышкыларга тураскааткан чамдык одуругларын база катап номчуп көрээлиңер:

Миномёттар, Шумовтар дег күдер улуг,
Минутада он сес мина кагырыптар:
Оларның ол октарының кышкызы дег,
Онза каржы өштүг килең кая турар.
Хоорай, суурун дыңнам, авай — Россия
Хортан немец кан, шой чазын саарып турда,
Чаңнык ышкаш согуг берген Шумовтар
Частыр окту каш муң пудту бүлгүртүптү.

С. МААДЫ.

ЧУРУКТА: Сураглыг шүлүкчү А. Прокофьевтиң дайын соонда Тывага кээп, Шумовтар-биле ужуражып турганы. Солагай талазындан: «Александр, Авксентий, Лука Шумовтар.

(Уланчылыг).

БОЙДУС АРЫГ БОЛЗУН ДЭЭШ

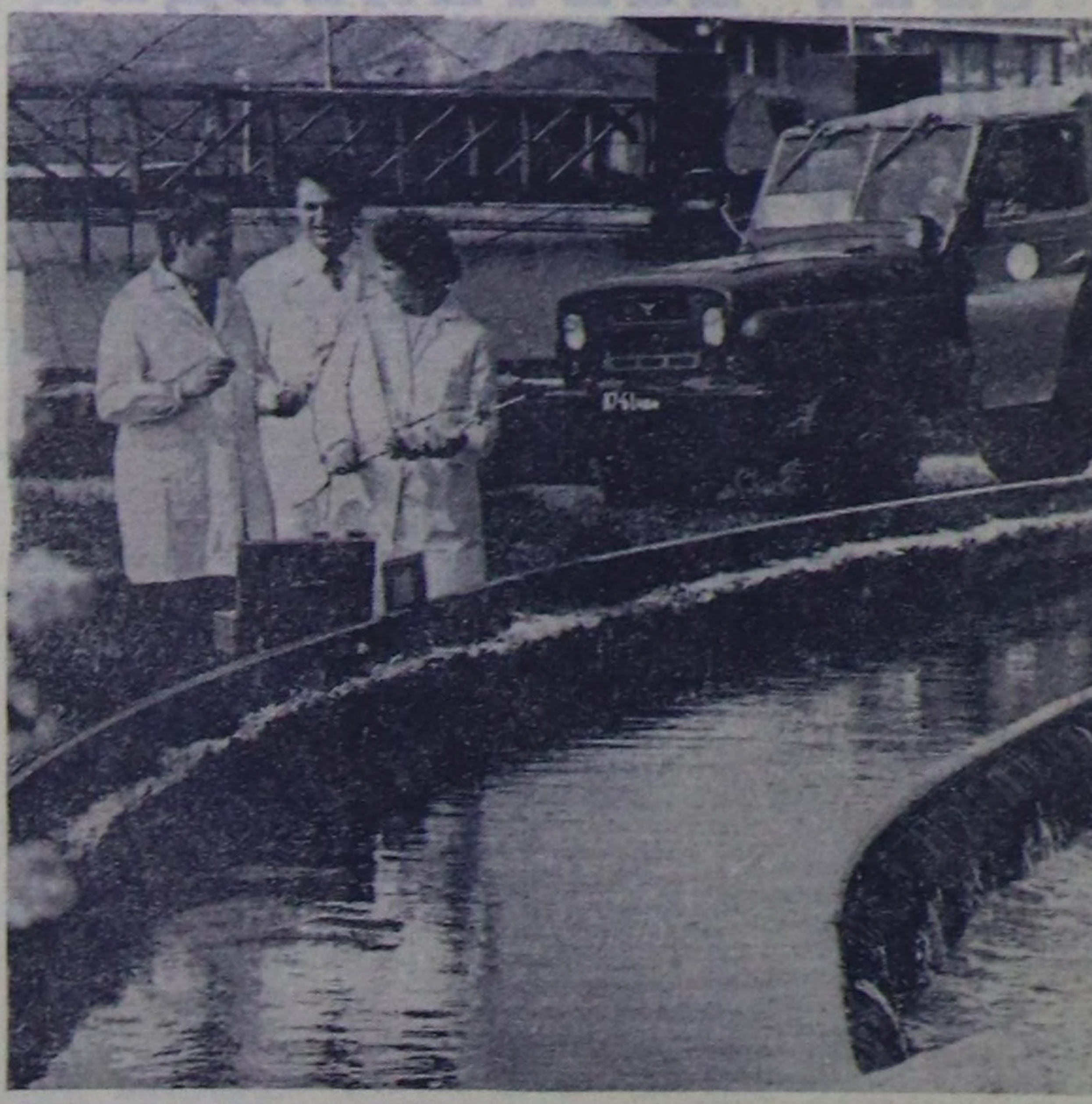

Долгандыр турар бойдустуң арыг болуруп камгалаар айтырыгны оң-оң эң улуг заводтарлыг база фабрикаларлыг үлетпүрнүң улуг төвү Кишиневта чедиишкинниг шиитпирлээн. Хоорайның санитар-эпидемиология станциязының коммунал гигиена килдизиниң ажылдакчылары агаарның болгаш сугнуң комплекстиг шинчилелдерин үргүлчү чорудуп, санитар-гигиена хемчеглериниң системазын ажылдап кылып, оларны канчаар нептередирин хынап турарлар.

ЧУРУКТА: коммунал гигиена килдизиниң ажылдакчылары (солагай талазындан оң талазынче) А. Ф. Чибурчиу, А. Н. Бурлачек, Н. А. Свинцова оларның суг шинчилээринге ажыглаар аппаратураны белеткеп турары.

В. ЧАЙКОВСКИЙНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроникасы).

ӨҢНҮКТЕРДЕН ӨӨРЕНДИВИС

«Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң Бүгү-россия чөвүлелиниң бирги чери дээш Якут болгаш Тыва АССР-лерниң шилиндек шыдырачыларының ужуражылгазы болуп эрткен болгай. Ук ужуражылгага якут шыдыраачылар тиилээн.

Якутияның черинге бистер барып турувуста, тус черниң чурттакчылары бистерни чылыы-биле уткуп, шыдыраага чаа-чаа чедиишкиннерни күзээп чүве. Аңаа Тываның ойнакчылары: бирги разрядчылар Н. Шишигин, Ч. Оюн, А. Кольчиков болгаш ийиги разрядчы Л. Соколова олар чораннар. Бистиң командавыс разряд талазы-биле бир чада бедик шыдыраачыларга таварышкан. Ол дээрге, мастерге кандидаттар М. Капышев, Н. Максименко, В. Ястребов, бирги разрядчы Т. Львова олар-дыр. Ынчангаш Якут АССР-ниң девискээринден 3:1 санга уттургаш, үнген бис.

Ынчалза-даа Якут АССР-ниң шыдыраачыларында бо юбилейлиг чылда онзагай болуушкуннар болуп турарын сеткил ханыышкын-биле көрдүвүс. Бо чылын ол республиканың бирги чери дээш Улуг юбилейте тураскааткан шыдыраа маргылдаазынга 62 шыдыраачы киришкен. Оларның хөй кезии тус-тус разрядтарны ол маргылдааның түңнелинде чедип алганнар.

Оон аңгыда бо чылдың эрткен айларында аңаа делегейниң сураглыг шыдыраачылары Б. Спасский болгаш А. Карпов оларның аалдап чорааны — якут шыдыраачыларының сеткилин көдүрүп, хей-аът киирген чорду. Оон уламындан сөөлгү чемпионатка москвачы, спорт мастеринге кандидат А. Донченко якут шыдыраачы М. Капышев-биле бирги, ийиги черлерни үлешкен. Ол чемпионатка киришкен якут шыдыраачы М. Таппыров база тиилекчилерниң одуруунга кирген болду.

Бистер Якутияга баргаш, чүгле шыдыраа ойнаан эвес, республиканың солун булуңнарынга база экскурсиялап четкилээн бис. ССРЭ-де кара чаңгыс мөңге доштуң институдунга, Е. Ярославский аттыг чурт-шинчилел музейинге чорааш, хөй-хөй ажыктыг, солун чүүлдерни билип алдывыс.

Амаа, Тывага, бистиң якут өңнүктеривис харыы ужуражылганы кылып келгенде, А. Кольчиковтуң орнунга Л. Мохов ойнаан. Арткан ойнакчылар ол хевээр ужурашкан. Ынчалза-даа байдал база дээрелевээн. Чүгле бир сан немешкен.

Якут шыдыраачыларга уттурган бис. Ынчалза-даа өңнүктерни Азия диптиң төвүнге чылыы-биле уткуп, республикавыстың сайзыралын, келир үеже хөгжүлдезин сонуургатывыс. Кол-ла чүве — ийи катап якут шыдыраачылар-биле ужурашканывыс соонда бистиң шахмат талазы-биле мергежиливис бедээн. Өңнүктерден өөренип алган чүүлдеривис хөй болган.

Н. ШИШИГИН.
Тыва АССР-ниң шыдыраа федерациязының даргазының оралакчызы.

ТВ

ИЮЛЬ 28-ТЕ
МОСКВАДАН
10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Дугуйларда бажыңчыгаш». Мультфильм.
11.00—«Барык каттырыпчыг тоогу». Уран-чечен телефильм. 1—2-ги сериязы.
13.25—Бот-тывынгыр уран чүүл киржикчилериниң концерти. Тбилисиден дамчыдылга.
КЫЗЫЛДАН
13.50—«Шооча чок эжик». Уран-чечен фильм.
15.20 —16.00—Чапсар.
МОСКВАДАН
16.00—«Кым болурул?» Документалдыг фильм.
16.15—«Орус чугаа».
17.00—17.10—Чапсар.
17.10—«Том Сойерниң ужуралдары». М. Твен.
17.40—«Шахмат школазы». Чайгы цикл. 5-ки дамчыдылга.
18.10—«Кырган мастерниң чагыы». Уругларга хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы.
КЫЗЫЛДАН
19.15—Телемедээлер.
19.25—Мультфильмнер программазы.
19.55—«Тываның профэвилел организациязының 50 чылы». Дамчыдылга.
20.35—«Манаа атоммаш турар». Телефильм.
20.55—Телемедээлер.
21.10—Чэрлалдар.
МОСКВАДАН
21.15—ССРЭ Конституциязының телевилелиниң дугайында беседалар. 1-ги дамчыдылга. «4-кү Совет Конституциязы». Дамчыдылгада политиктиг хайгааракчы Л. А. Вознесенский. Дамчыдылгага юридиктиг эртемнерниң доктору, профессор М. А. Крутоголов киржир.
21.45—«Төп телевидениениң экранында эң-не баштай». Уран-чечен фильм. «Чаъс-чайык».
23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

КАИ-НИҢ ДЫҢНАДЫЫ

Эрткен неделяда республиканың оруктарынга транспорттуң 14 озал-ондаа болган. Оон түңнелинде 17 кижи кемдээн, 3 кижи амы-тынын оскунган. Пятница болгаш ийи дыштанып хүннерде транспорттуң 11 озал-ондаа болган. Бо озалондактарның бежи транспортту ээрик башкарып чораан чолаачыларның буруузу-биле болган.

Июль 21-ниң хүнүнде Н. Кударцев Ак-Довурактың № 14 механизация эргелелинге хамаарыжыр № 06—07 ЗИЛ-130 маркалыг машинаны башкарып чорааш, Кызыл—Тээли оруунуң 171 км. черинге аңдарган. Оон түңнелинде пассажир өлген. Июль 23-түң хүнүнде С. Тока аттыг совхозтуң трактористи С. Оюн МТЗ-50 тракторну ээрик башкарып чорааш, Чал-Кежиг суурдан 8 км черге ону аңдарган. Ол-ла хүн В. Лангерт «Саян» совхозка хамаарыжыр ДТ-75 тракторну ээрик башкарып чорааш, Кызыл—Абакан оруунга мотоцикл-биле ускулешкен. Озалондактың түңнелинде мотоциклдиң башкарыкчызы амы-тынын оскунган, а пассажир аар кемдээн. Транспорт озалондактарының болган чылдагааннарын КАИ ажылдакчылары тодарадып турар.

А. АКИФЬЕВ.
КАИ-ниң инспектору.

Г. ГОРБУНОВТУҢ «БАЛЫКТААШКЫН» деп фотоэтюду.

АГААР

Бөгүн республикага булуттуг хүн болур. Чамдык черлерге биче чаар, диңмирээр. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 20—25 градус изиир.

Кызылга база бүргег хүн болур. Чагбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыг болур.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тыва респотребсоюзу чурттуң дараазында өөредилге черлеринге кирер сургуулдаар чыылдадын чорудуп турар:

1. Совет кооператив садыының Новосибирск институду.
2. Красноярскиниң кооператив техникуму (хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырлары).
3. Иркутскиниң [illegible] техникуму (хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырлары).
4. Читаның кооператив техникуму (хүндүскү салбыр).
5. Улан-Удэниң кооператив техникуму (хүндүскү салбыр).

Документилерни Тыва респотребсоюзунуң кадрлар килдизи хүлээп ап турар. Адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин кудумчузу, 31, телефон 2-27-24.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

КИНО

ИЮЛЬ 28-ТЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Хүн-не хүн» 10.00, 11.40, 13.20, 15.00, 16.40, 18.20, 21.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Адыр, сени шиме». 9.30, 11.00, 14.20. «Том Сойерниң ужуралдары». 12.30, 15.50. «Кыстар ашактаныр ужураг» (2 сериялыг) 17.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Соолгу ок» — 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Дидимнениринге чүс грамм». 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Эрлер болгаш кыстар» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Бараара Хоралдоговна Бурудуккайга Бай-Тайганың ортумак школазының 1974 чылда июль 25-те берген ортумак эртем дугайында № 697586 аттестат читкен ужурунда, ону ам күш чок деп санаар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 5. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжы амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, кожа амыдырал-агый килдизиниң 2-21-47, үдетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45, секретарының 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. Чагыг № 227.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01222.